

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

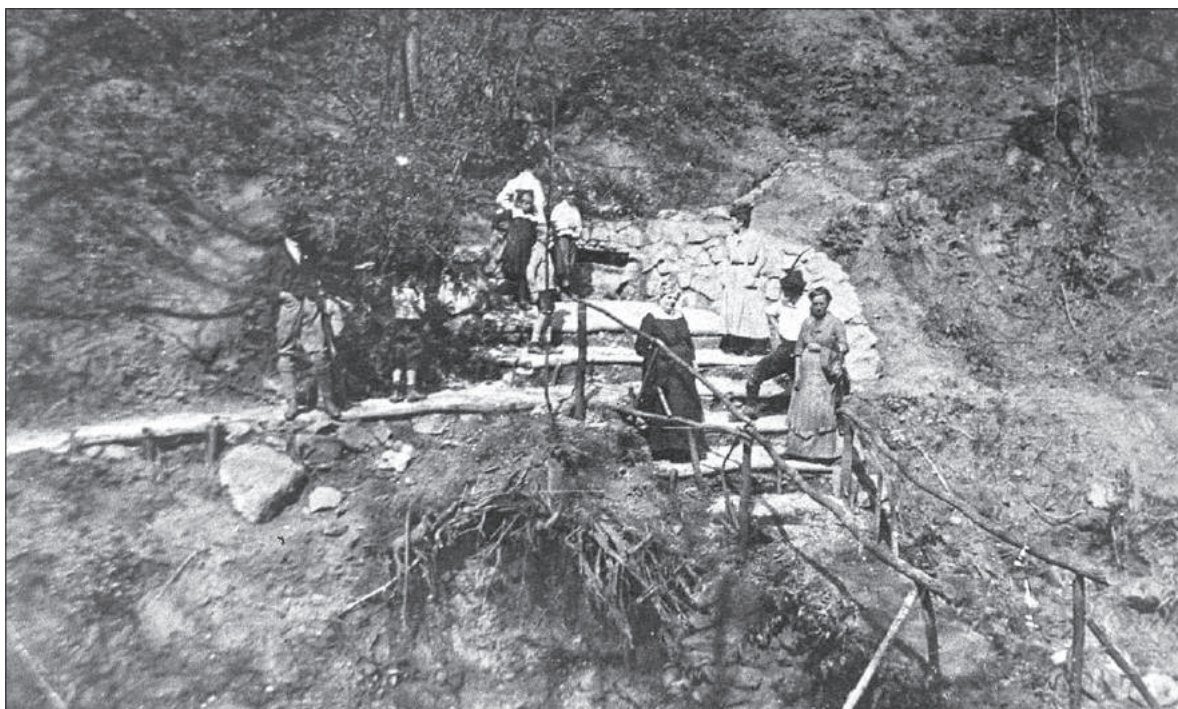
2016. március
XXIII. évfolyam 1. szám

Általában az Árpád-hídi HÉV-megállónál találkoztunk, hét óra körül. Nagypám tehát korai takarodót rendelt előző este, amikor persze már össze volt készítve minden, hátizsák és esőköpeny, derékszív, bicska, kulacs, pokróc, és a szék támlájára kikészítve a túranadrág és túrazokni, alatta pedig a bakancs, gondosan bekenve impregnáló pasztával. Nagypám úgy készült egy ilyen kirándulásra, mintha a Himaláját másztuk volna meg, pedig jobbra csak ide mentünk, a Pilisbe vagy a Budai hegyekbe, de az igaz, sosem történnhetett olyan váratlan esemény, amely őt zavarba hozhatta volna. Még napfogyatkozás elleni kormo-

zott üveget is tartott a hátizsákjában, mert ki tudja, mit hoz az élet.

Nagypám még a háború előtt csatlakozott a szervezett újpesti turistákhoz, s a természet iránti szeretetét, meg a közösség iránti vágyát később sikerült belém oltania. Büszkén mesélte mindig, hogy személyesen ismerte Janda Vilmost, így, amikor a kőhegyi túrán elkanyarodtunk Jandaháza felé, valami különös büszkeség lett úrrá rajtam. S aztán rajtam is maradt, amikor az újpesti természetjárók alkotta menedékházakat, pihenőket, forrásokat kutattuk fel: mint ezt itt, a Solymár-közeli Rózsika-forrást, mely, a hagyomány szerint, egy hajdani természetbarátnő nevét viseli. □ *Jolsvai András*

Újpesti természetbarátok, természetjárók programjaiból (1916–1938)

„Természetbarátok turista-egyesülete újpesti helyi csoportjának megalakulását a belügyminisztérium tudomásul nem vette s annak felállítását megtiltotta.” (Ujpesti Hirlap, 1916. augusztus 27.)

„A természetbarátok újpesti csoportja vasárnap f. hó 21-én a következő turákat vezet: 1. Tahi – Vöröskő (meghálás) – Szt. László – Prédikálószték – Dömös. Találk.: szombat du. fél 2 órakor. 2. Visegrád – Császárvölgy Aubert-kunyhó (meghálás) Prédikálószték – Dobogókő – Dömös. Találkozás mint az 1.-nél. (ifjúsági tura). 3. Szt. Endre – Bucsina – Apátkuti v. Visegrád. Találk. vasárnap reggel fél 6 órakor. Leány ifjúsági tura. Vezető: Vozáriné.” (Ujpesti Közlöny, 1919. szeptember 18.)

„A Természetbarátok Turistaegyesülete újpesti csoportja f. hó 26-án tartja VI. évi rendes tisztújító közgyűlését, Gyár-utca 41. sz. alatti helyiségében. Tagösszejövetel: minden péntek este 7 órakor. Ezuttal említjük meg, hogy a csoport f. évi március 5-én kedélyes estélyt rendez.” (Ujpesti Közlöny, 1921. február 17.)

„A Természetbarátok Turista Egyesületének e heti turái: Ezüsthegy – Nagykevély – Solymár. Munkatura. Találkozó 31-én este 7 órakor a hidfőnél. Ugyanoda megy egy tura vasárnap reggel 7 órakor.” (Ujpesti Hirlap, 1924. május 30.)

„A Gyopár Turista Egyesület f. évi június 1-én a Gyopár-forrás mellett építés alatt lévő »Gyopár« menedékház területén »Mindent a menedékházért« jelszóval nagyszabású juniálist rendez. Az ünnepélyen szabad színpad, boxmérkőzés, amerikai halászat, lepényevés, bögrétörés, tojás és zsákfutás, hólyagverseny és még sok más fogja szórakoztatni a közönséget. Tánchoz zenét a »Gyopár« házizeneke szolgáltatta. Különös érdekessége lesz az ünnepélynek a lampionos bevonulás. A juniálistra Ujpestről a következő turákat vezetik: 1. 6 órakor, vezető Kalmár Béla, 2. 7 órakor, vezető Surányi Imre, 3. 8 órakor, vezető Ács

Ferenc, 4. 9.40-kor, vezető Katona Tibor, 5. 12.30-kor, vezető Wohl Béla. Találkozás a fenti háromnál a hidnál, az utóbbi kettőnél pedig Aquincumban.” (Ujpesti Hirlap, 1924. május 30.)

„AZ UTE turistaosztályának vasárnapi turái: I. Nógrádverőce – Magyarkut. Találkozás reggel 6 órakor a rákospalotai állomáson. vezető: Gránitz Jenő. II. Nógrádverőce – Magyarkut. Találkozás déli 12 órakor a rákospalotai állomáson. Vezető Weisz Sándor.” (Ujpesti Hirlap, 1924. május 30.)

„Természetbarátok Turista Egyesülete felhívja síelőit, hogy aki részt akar venni a rendezendő síkürzuson, dec. 7-ig jelentkezzen a vezetőségénél. Felvilágosítások a péntek esti összejövetelen. Vasárnapi túra: Pilisvörösvár, Pilis – Hosszuhegy – Nagykevély. Találkozás dec. 1-én este 7. ó. a kisállomáson.” (Ujpest, 1923. október 26.)

„Természetbarátok Turista Egyesülete minden turáját a f. hó 28-án a Nagy- és Kiskevély közötti nyeregbe vezet, ahol az egyesület által vásárolt menedékház teleknek lesz az ünnepélyes felavatása. Találkozás az újpesti hidfőnél 27-én (szombat) este 9 órakor. (Vezető: Szigethy), 28-án (vasárnap) reggel 6 órakor (vez.: Németh F.) és 8 órakor (Németh Gy.)” (Ujpest, 1923. november 30.)

„Turisztika. Az UTE turista szakosztály turaszezonját befejezte. Nyáron is vezetnek turákat, de azokat előzetesen nem jelzik. A nyári szünetben, minden este fél 9 órakor a vezetőségi ülésen minden tudakozódás elnyerhető az Ujpest, Deák Ferenc u. 45. sz. alatti körhelyiségben. Most kedden osztották szét a legtöbb turát végző és legtöbb turát vezető tagok között a szakosztály izléses érmeit. A szakosztály felkéri tagjait, hogy a turistafényképalbum részére minden tag ajándékozzon néhány jólsikerült fényképet, a név és a kép tárgyának megjelölésével. A szakosztály augusztus hónapban országos fényképpályázatot ír ki.” (Ujpest, 1938. június 28.)

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LÓRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BÄCHER IVÁN író
BARTA FLÓRA fordító
DR. DERCE TAMÁS jogász,
történész
FERICSÁN KÁLMÁN ny. tanár
FORGÁCS ANDRÁS okl. gépészmérnök
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
JOLSVAI ANDRÁS író, szerkesztő
KADLECOVITS GÉZA helytörténet-
kutató
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró, szer-
kesztő
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
TADEUSZ OLSZAŃSKI újságíró
VÁRNAI VERA múzeológus, újságíró
VÖRÖSVÁRY GÁBOR okleveles
biológus

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2016. március
XXIII. évfolyam 1. szám

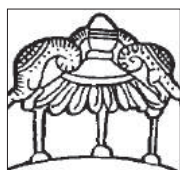

Turisták a Rózsika-forrásnál 1917-ben (részlet)

- 1 JOLSVAI ANDÁS *Turisták*
-
- Múltidéző**
- 2 Újpesti természetbarátok, természetjárók programjaiból
(1916–1938) Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
-
- Tanulmány**
- 4 DR. DERCE TAMÁS *Kossuth Ferenc Újpesten, 2. rész*
-
- Közlemények**
- 6 ROJKÓ ANNAMÁRIA *Prém Margit, az adományozó,
1. rész: „Hogyan tegyünk jót?”*
- 9 KRIZSÁN SÁNDOR *Újpesti úttörténet: A Vasút utcától
a Görgey Artúr utcáig, 3. rész*
- 11 VÁRNAI VERA *Újpesti kikötő a vásznon*
- 12 TADEUSZ OLSZAŃSKI *Egy újpesti család a lengyel
ellenállási mozgalomban*
- 14 KADLECOVITS GÉZA *„Tudományos szenzáció Újpesten,
működik a Hold-radar!”*
- 15 FORGÁCS ANDRÁS *A Standard gyár és mérnöke, 2. rész*
- 19 BARTA FLÓRA *Bächer Iván*
- 19 BÄCHER IVÁN *Zónázó 21. – Eichel-báz*
- 21 VÖRÖSVÁRY GÁBOR *A hengeres kecskebúza
előfordulása Újpesten*
-
- Híres újpestiek**
- 23 HIRMANN LÁSZLÓ *Waldstein Erzsébet*
-
- Interjú**
- 26 FERICSÁN KÁLMÁN *Aki a csillagokat is megcélozta.
Beszélgetés Sándor Zoltán 90 éves sportlövővel*
- 28 SZÖLLŐSY MARIANNE *„...a mai ifjúság a turistáskodás
révén edzeni fogja magát, munkabíróbb lesz,
pótolni fogja a csatatéren pusztulókat...”*
-
- 32 **Helytörténeti hírek**

DR. DERCE TAMÁS

Kossuth Ferenc Újpesten, 2. rész

Kossuth Ferenc harmadik újpesti látogatására 1895 őszén került sor, amikor már ő a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnöke. A látogatás oka az Újpesti Függetlenségi Kör zászlóavatási ünnepe volt. Az ünnepség védnökének Kossuth Ferencet kérték fel, aki táviratban jelezte, hogy elfogadja a meghívást. „A Függetlenségi Kör Elnökének Újpesten. Zászlójuk védnökségét köszönettel elfogadom, ünneplése október 13-át választom, mert addig reményem, pártunk kettészakadása megszűnik. Kossuth Ferencz.” 1874-ben a Deák pártból kiszakadt két új párt, a Függetlenségi Párt, és a Negyvennyolcas Függetlenségi párt, amelyek tíz évvel később egyesültek Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt²⁶ néven. A párt történetében folyamatosak voltak az új pártok kiszakadásai. A látogatást megelőzően, 1893-ban Ugron Gábor és párthíve hoztak létre egy külön függetlenségi pártot, ugyancsak kiszakadva az anyapártból. Az ünnepségre meghívást kapott zászlóvédnöki minőségben Ugron Gábor²⁷ is, aki azt elfogadta. A távirat szerint komoly remény volt az újraegyesülésre, aminek kétségtelenül országos politikai jelentősége volt.

Újpest ezen alkalomból ismét hatalmas külsőséggel fogadta vendégeit. A Fő utcán, transzparenszeket húztak ki „Isten Hozott!” felirattal. Ugyanilyen felirat volt az István úton felállított díszkapun. Az emberek nemzeti színű csokrot, vagy vállszalagot viseltek, s erre az alkalomra készült kiadványt osztogattak. Az Újpesti Függetlenségi Kör „1895 okt. 13. – szabadság egyenlőség testvériség” feliratú érmeket árult. Az ünnepség egyúttal politikai tüntetés is volt, az ellenzékben lévő függetlenségi pártok mellett.

26 A függetlenségi pártok az 1867-es kiegyezéshez való viszonyukban különböztek egymástól. Az Irinyi Dániel vezette párt például a kiegyezés teljes tagadását hirdette, míg mások (mert később további függetlenségi pártok születtek) kevésbé voltak radikálisak.

27 A Függetlenségi Kör megfogalmazása szerint: „az ünnepségre meghívást kapott a függetlenségi párt mind két árnyalata”.

Elsőnek Kossuth Ferenc és Ugron Gábor érkezett, akiket a község Váci úti határánál Tanos Pál bíró fogadott. Kevéssel később követte őket a Polónyi Géza,²⁸ Lukács Gyula, Színay Gyula, Tompa Antal, Kovács József, Sima Ferenc, és Olay Lajos függetlenségi országgyűlési képviselőkből álló csoport. Több város függetlenségi köre is képviseltette magát, így többek között a budapesti, a nagyvárad, a szentesi, a kőbányai.

A dísztribün az István téren állt. Az ünnepséget Fischer Dezső²⁹ nyitotta meg, majd Kossuth Ferenc és Ugron Gábor beszélt. Szóvirágokkal teletűzdelt beszédekben a magyar nemzet szabadságvágyáról, a nemzet iránti szeretetről szoltak. Kossuth, aki ekkor még rövid ideje élt Magyarországon, mentalitását szinte megtagadva,³⁰ a következőkkel fejezte be beszédét: „E kör, melynek zászlaját felavatjuk: a függetlenségi és 48-as kör. Magában a nevében benne van a körnek a feladata: kivívni hazánk függetlenségét az 1848-iki alapon.”³¹ Ez lényegében nem volt más, mint az 1867-es Kiegyezés teljes megtagadása. Ugron óvatosabban fogalmaz: „Mi az, hogy mi, a mostani alapból egy rendezettebb, függetlenebb korszakhoz jussunk? Ez a tökélesedés útja.” A mostani alap, azaz a Kiegyezés.

A zászlószentelési ceremóniát követően a tömeg hangos követelésére Polónyi Géza szólt. Emlékeztetett mindenkit arra, hogy Újpest „megelőzte a nemzetet, mert már a harmincas években Újpestennek meg volt a szabadsága, míg egyebütt Magyarországon még

28 Ebben az időszakban Újpesten virilista képviselő, rövid ideig Újpesten lakott, s komoly újpesti közéleti szereplő volt. 1906-ban igazságügyi miniszter, a polgári jog országosan elismert szaktekinélye.

29 Az Újpesti Függetlenségi Kör elnöke. Felesége az Újpesti Kossuth Nőegylet elnöke.

30 Szatmári Mórnak, aki K. F. bizalmasa volt, egy királyi kihallgatásra utazva mondta a következőket: „Nálam tragikus összeütközésben van a hagyományos kötelesség és a meggyőződés között. Hagyomány bennem a Kossuth névvel örökölt, alkuvást nem tűrő függetlenségi politika, de az a fennforgó viszonyok közepett nem egyezik meg se hittemmel, se temperamentumommal.” Ez a racionalitással számoló mérnökember szava. A történet 1906-ban esett meg, amikor is K.F. már teljesen tisztában volt a magyar viszonyokkal. (Szatmári Mór: Húsz esztendő parlamenti viharai. 185. o. 1928.)

31 UK 1895. 10. 20.

a jobbágyság dívott, [...]”³² Kifejezte örömét, „hogy mint Ujpest szerény polgára, kijelentem, hogy büszke vagyok rá, hogy mi itt tiszteljük őket” azaz Kossuth Ferencet és Ugron Gábort. Az Ujpesti Dalkör, a tarackok dörgése közben elénekelte a Himnuszt. Szavaltat követően dísztvíratokat olvastak fel, majd egy 250 fős bankett következett a Colosseumban,³³ ahol számos pohárköszöntő hangzott el. Ekkor Kossuth is, Ugron Gábor is hitet tett a jelenlévők lelkes ujjongása és tapsvihar közepette a két függetlenségi formáció egyesülésének szükségessége mellett. Az ünnepséget a bankett után táncmulatság zárta be.

A zászlóavatáson elhangzottaknak nem lett országos politikai következménye, hiszen a két párt egyesülése elmaradt. Helyi hatása azonban jelentős volt. Kossuth Ferenc látogatását követően néhány hét múlva, mint egy „kontraként” Ujpesten megalakult a kormányzópárt helyi szervezete, az Ujpesti Szabadelvű Párt. Tagjai között az adott kor kiemelkedő, a helyi politikai és gazdasági életet jelentősen befolyásoló személyeket, találunk.³⁴ E korban a politikai és a gazdasági élet együttes jelenléte természetes volt, hiszen a politikai testület felét a legtöbb adót fizető polgárok, adott esetben iparmágnások, üzletemberek, kereskedők, iparosok adták. Az Ujpesti Szabadelvű Párt volt Ujpesten az első olyan pártszervezet, amely egy országos, parlamenti párt helyi fiókszervezeteként létre jött.

Történelemtudományunk a mai napig adósunk annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy az üzleti életben sikeres, megbecsült, a realitások világában élő mérnökembert, aki a kor fogalmai szerint már az idősebb korosztályhoz tartozott,³⁵ mi készítette, hogy addigi sikeres életének hátat fordítva, az általa egyáltalában nem ismert magyar politika világára tegye fel további életét. Talán Gratz Gusztáv

32 Uo.

33 Fő utca 33.

34 Wolfner Tivadar és Jakab, Mautner Sándor, Weisz Mór, Winteritz Gyula gyárosok, Friedmann Ármin bank vezérigazgató, dr. Hédervári Soma helyi képviselő és megyei alkalmazott, Hevesi Vilmos és Zsoldos János előljárási alkalmazottak, a képviselők közül, Boskovits Alajos, Adamis Lajos, Kiss Sándor, Diamanstein Lajos, Palotai Adolf és még számtalan újpesti polgár.

35 Kossuth Ferenc 1841-ben született.

távnak van igaza, aki szerint „az nagy hódolat, amellyel a nemzet bálványának, Kossuth Lajosnak a fiát a nemzeti gyász napján fogadták, kisé elkápráztatta az egyéni hiúságtól különben sem ment férfit. [...] »bizonyos trónkövetelői allűrök« nem álltak tőle távol”.³⁶ Az újpesti fogadtatások ezt mindenképp elősegítették, különösen az első, hisz 1894. április 8-án még alig egy hete volt, hogy Magyarországon tartózkodott. Kossuth számára újpesti megjelenése azért is fontos, mert ez volt a temetést követően az első nyilvános szereplése Magyarországon. Az újpestiek számára pedig azért volt fontos, mert Kossuth Ferencben a szabadságot, a nemzeti önállóságot elhozót, a nincsteleneknek reményt adót látták. Ő volt „Csaba királyfi”.

Alig fél évvel Kossuth Ferenc újpesti látogatása után, 1894. október 14-én, az Ujpesti Közlönyben egy felhívás jelent meg: „Az agg katonák a szabadság harcosai, az egykori daliák, az egész világ által csodált és bámult leventék, az 1848-49. évi honvédek, a ma már elaggott munka- és keresetképtelen öreg honvédek inséggel, nyomorral és nehéz küzdelmekkel élik napjaikat Ujpest falai között. 15-en vagyunk, kiket a sors mostoha keze földi kincsekkel elfeledett felruházni, létszámunk napról-napra ritkul, csak a nyomor és inség nő, ez az ádáz végzetünk.

[...] mélyen megtört szívünkre balzsamként fog hatni adományuk, mellyel Ujpest polgárai részéről találkozni fogunk, ezen magasztos tényüket áldani fogja 15 honvéd és családja. [...] a befolyandó pénz 15 egyforma részletben felosztva lesz kézbesítve, a már okmányilag igazolt 15 honvédnek.

[...] Ezek után mély tisztelettel maradunk Ujpesten, 1894. évi október hó 8-án.

Hubay Gusztáv, Pulger János, Lord Gáspár, Szuhányi Ferenc, Weigert János, Jurcsics János, Nagy Pál János, Wasetzky Ferencz, Bukoli János, Waldesz József, Lőrinczy Sándor, Vincze János, Mártonffy Frigyes,³⁷ Psida János.

Az újpesti elszegényedett 1848-49. évi honvédek.” □

36 Gratz Gusztáv: A dualizmus kora 1934. I/143. o.

37 Az ő szerepeltetése a névsorban valószínűleg erkölcsi nyomatékosítás miatt történt, amit alátámaszt az a tény, hogy a felhívás Mártonffy Imre nevű fiának főszerkesztésében kiadott újságban jelent meg.

Prém Margit, az adományozó, 1. rész „Hogyan tegyünk jót?”

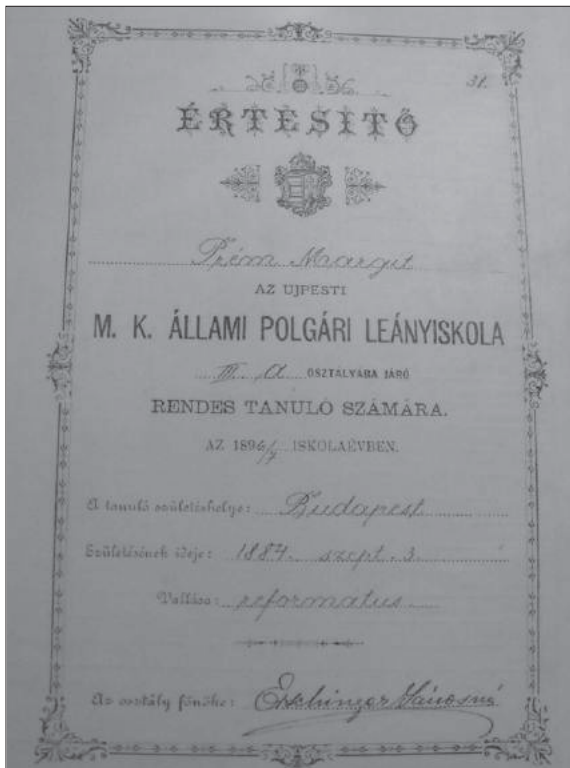

Az Attila utcai Újvárosi Református Egyházközség tagjai gyakran találkozhatnak Prém Margit nevével, hiszen a hívek – több mint hetven évvel ezelőtt – a gyülekezeti teremben elhelyezett márványtáblával emlékeztek meg róla és szüleiéről. Érdeme, amelyért nevét kőbe vésték, nem más, mint hogy újpesti szülőházát végrendeletében a Református Egyházra hagyta. 1946. május 10-én, a Budapesti Központi Járásbíróság hagyatékátadó végzése alapján, „a tulajdonjog az Újpest-újvárosi Református Egyházközség javára bekebeleztetik” – írja a korabeli ingatlan-nyilvántartás. Az Attila utca 118. szám alatti házat, dr. Gyökössy Endre lelképásztor irányításával, a gyülekezet tagjai alakították lakóházból egyházi épületté.

Prém Margit nemcsak az újpestieknek adományozott, hanem szeretetével, emberségével sok budapesti és vidéki gyereknek nyújtott menedéket. Pályájának csúcán, a református Skót Misszió iskolájának igazgatójaként, az 1940-es években zsidó diáklányok százait vette fel, hogy iskolájának falai között megóvja őket a kirekesztéstől és bántalmazástól. Legjobb barátnöje Jane Haining, az iskola internátusának vezetője, az üldözötteket mentő tevékenysége miatt Auschwitzban halt mártírhalt.

Margit születésének idején, 1884. szeptember 3-án, szülei még Budapest II. kerületében, a Csalogány utca 1.-ben laktak, onnan költöztek később az újpesti Erzsébet utca 15. szám alá. Prém István és neje, Fröchlich Fanni, 1899-ben Schmidt Józseftől vásárolták az Attila utcai házat, és a hozzá tartozó szőlőt. A kislány születési bizonyítványa az édesapa foglalkozását malomtisztviselőként nevezi meg. (Korábban molnárségédként, majd hengeralmi raktárnokként dolgozott.) Margit keresztelését, október 12-én Roemig Rudolf református német lelkész végezte. A család hamarosan még két leánygyermekkel gyarapodott, Ilona 1885-ben, Irma 1888-ban született.

Elemi iskoláit kitűnő eredménnyel zárta, ezért a család úgy döntött, hogy Margitot (ahogy később húgait is) taníttatni kívánják. Kiváló iskolai bizonyítványa révén felvételt nyert az újpesti Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskolába. Édesapja – ma már kideríthetetlen okból – az alábbi levéllel fordult az iskola fenntartójához: „Nagyméltóságú magas Minisztérium. Alulírott bátorkodom a Nagyméltóságú magas Minisztériumhoz azon kéressel fordulni, méltóztassék az újpesti polgári leány iskolába járó Margit nevű lányomat az ide mellékelt orvosi bizonyítvány alapján a rajztanítás alól felmenteni. Kérésemet ismételve maradtam Újpesten 1896. november 11-én Nagyméltóságú magas Minisztérium alázasat szolgálja, Prém István magánhivatalnok.”

Prém Margit polgári leányiskolai bizonyítványa

A következő évben kiadott bizonyítványban már nincs nyoma felmentésnek. „Prém Margit, [...] az 1897-98 iskolai évben, mint az újpesti magy. kir. állami polgári leányiskola negyedik osztályának rendes növendéke, a következő bizonyítványt érdemelte: hit- és erkölcstan: kitűnő, magyar nyelv és irodalom: kitűnő, német nyelv: kitűnő, hazai- és világtörténelem: kitűnő, földrajz: kitűnő, számtan: kitűnő, mértan: kitűnő, természettan: jeles, egészségtan: jeles, ének: kitűnő, rajz: kitűnő, kézimunka jeles, testgyakorlás: kitűnő, francia nyelv: kitűnő. Magaviselete: dicséretes, szorgalma: kitartó. Írásbeli dolg. külalakja: csinos.”

A kislány kora óta folyamatosan kiválóan tanuló Margitot a tanítói pálya vonzotta. A felvételi mellé azonban orvosi igazolásra is szüksége volt, ez afféle pályaalakmassági vizsgálatot jelentett, amelyet Újpest egyik legnevesebb főorvosa, dr. Hédervári Soma, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye f. b. főorvosa végzett el. „Orvosi bizonyítvány. Bizonyítom,

hogy Prém Margit 13 éves jelenleg újpesti tanuló egészséges, ép. Korához képest jól fejlett, a tanítónői pályára alkalmas. Újpest, 1898. Jun. 20.”

A sikeres felvétel után, az 1898/99-es tanévben a Tanítóképző-Intézeti Bizonyítvány is a korábbiakhoz hasonlóan szép eredményeket mutat. A megszokott közismereti tárgyak között olyan szaktárgyak is szerepelnek, mint a lélek és embertan, amelyből Margit jelesre végzett, magyar, német és francia nyelvből pedig kitűnőt kapott.

A következő négy évet hasonló színvonalon teljesítette, így „vizsgára bocsáttatván, alulírott vizsgáló-bizottság által az 1902. év június havában az elemi népiskolai tanítónőképesítő vizsgálatra kiszabott tárgyakból megvizsgáltatván, a következő osztályzatokat nyerte: hit és erkölcstnából kitűnő, nevelés- tanból és neveléstörténetből kitűnő, oktatási módszertanból és népiskolai szervezetenből jeles, magyar nyelvből és irodalomból kitűnő,

Prém Margit „példás magaviselete és ernyedetlen szorgalma jutalmául kiadott” kitüntetési lapja. (Rajta az egyik aláírás Illek Vince plébánosé, az iskolai gondnokság elnökéé)

német nyelvből kitűnő, hazai alkotmány tanból jeles és egyetemes történelemből jeles, földrajzból kitűnő, háztartástanból kitűnő természetrajzból és vegytanból kitűnő, természettanból kitűnő, számtanból kitűnő, mértanból kitűnő, rajzból kitűnő, szépírásból kitűnő, énekből jeles, zenéből jeles, női kézimunkából jeles, gyakorlati oktatásból jeles. Miután a fentiek szerint Prém Margit kisasszony a kiszabott követelményeknek megfelelt, őt magyar nyelvű elemi népiskolákban való tanításra képesítettnek nyilvánítjuk. Kelt Budapesten, 1902. június 27-én. Vámosy Mihály miniszteri biztos, a vizsgáló bizottság elnöke és valamennyi tanár aláírása. (Érdekes, hogy tanulmányaiban nincs nyoma az angol nyelvnek, amelyet néhány évvel később anyanyelvi szinten beszélt, sőt – mint látni fogjuk – e nyelv ismerőjeként műfordítói munkássága is jelentős.)

1902 júniusában tehát záró vizsgát tett, ám három hónap még hátra volt a 18. születésnapjáig, azaz a nagykorúságáig. Erről egy dokumentum is született: „Hivatalosan bizonyítom, hogy Prém Margit kisasszony, ki Budapesten született 1884. szept. 3-án, a vezetésem alatt álló tanítónőképző intézetben a képesítő vizsgálatot f. év június havában sikeresen letette, oklevelét azonban csak a törvényes életkor betöltése után kaphatja meg. Budapesten, 1902. jun. 28. Entz Jolán igazgató, az Országos Nőképző Egyesület Tanítóképző Intézete Budapesten.”

A több mint negyven tanítóképzős lány, diplomája átvételekor egy kézzel írt dokumentumban aláírásával hitelesítette barátságát, valamint az évfolyam és az iskola jó szellemiségét. „Találkozási szerződés. Mi alulírottak, kik a képezdei éveket együtt végeztük, kötelezzük magunkat, hogy az 1910. évben május 3-án újra találkozunk. Kötelezzük magunkat, hogy a közbeeső idő alatt a találkozási szerződés összes tagjaival életünk minden nevezetesebb eseményeit tudatjuk. Így pl. eljegyzést, férjhezmenést, lakásváltozást stb. A találkozási határidőt néhány nappal megelőzőleg a találkozóra vonatkozó felhívás bent lesz a Pesti Hírlap és a Budapesti Napló című lapokban. Kötelezzük magunkat, hogy a találkozásra egyetlen eljövünk, az elmaradást csakis nagyon súlyos ok menthetné ki. A találkozás 1910 év

május 3-án délelőtt ½ 11 órakor lesz a margitszigeti »Felső vendéglőben«! Budapesten, 1902. április hó.” A kézzel írt aláírások között ott szerepel Prém Margit is.

A fiatal hölgy a következő három tanévben tovább képezte magát és elvégezte a polgári iskolában való oktatásra jogosító tanítóképző (mai nevén tanárképző) felsőbb iskolát is.

„Igazolvány. Alulírott hivatalosan igazolom, hogy Prém Margit az állami polgári isk. tanítónőképző intézet III-ad éves rendes növendéke. A három isk. éven át mind magvisselet, mind szorgalom és előmenetel tekintetében dicséretesen megfelelt az intézet követelményeinek. A képesítő vizsgálatot folyó évi június hóban fogja letenni, s ez alkalommal a nyelv-történettudományi szakcsoport tárgyainak magyar és német nyelven való tanítására, továbbá a torna tanítására fog képesítést nyerni. Budapest 1905. április 12. Lázárné Kasztnér Janka, az Erzsébet Nőiskola igazgatója”

1905 tavaszán véget értek Prém Margit tanulmányai és ugyanazon év szeptember 1-től átvehette a református Skót Misszió budapesti iskolájába szóló kinevezését.

A Skót Misszió akkoriban már több mint hatvan éve, 1842-től tevékenykedett Magyarországon. Jelszavuk így szól How to do good?, azaz Hogyan tegyünk jót? Az első iskolai osztály – ahová valláskülönbség nélkül –, ingyen vették fel és tanították a gyerekeket, 1844-ben indult. Az 1848/49-es szabadságharc idején 300 diák járt az intézménybe. Mivel a misszió rokonszenvezett a magyar szabadság ügyével, sőt Edinburgh-ban pénzt is gyűjtöttek a menekülő honvédtisztek megsegítésére, a vesztes szabadságharc után a Habsburg udvar kitiltotta őket Magyarországról. Ekkor az iskola felügyeletét a budapesti református egyház vette át. A misszió a kiegyezés után térhetett vissza. A korábban használt, bérelt termék helyett 1869-ben saját iskolát építettek maguknak az V. kerületi Hold utca 17. szám alatt. 1904-ig fiú és leány osztályok egyaránt indultak, 1904-től azonban már csak leányok nevelésével foglalkozott az intézet.

Prém Margit a következő évben, elemi iskolai tanítónőként csatlakozott a tantestülethez. A 21 éves, pályakezdő pedagógus 1400 korona évi fizetést és 400 korona lakhatási támogatást kapott.

(Folytatjuk)

Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 3. rész

1889 nyarán Károlyi Sándor gróf saját – Újpest-rákospalotai lóvasútja számlájára írott – költségén feltöltette a Vasút utca kocsiközlekedésre való burkolatát. Azonban azt is jól látta, hogy mind jobban amortizálódó s leginkább deficitet termelő lóvasútját a két község lakóinak érdekében fenn kell tartania, megszüntetnie nem lehet. Felújítására nagy szükség lett volna, ugyanis az egyre növekvő lélekszámú települések jobb közlekedést kívántak. Ám a korszerűsítés anyagi fedezetét a gróf egyedül már nem állhatta, ezért 1893-ban beadványban kérte vasútja eladásához, illetve részvénytársaság alapításához a miniszteri hozzájárulást.

Az engedélyezési eljárás ideje alatt, 1894 februárjának elején a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) vezetői megvásárolták Károlyi gróftól az újpest-rákospalotai lóvasutat, majd részvénytársaság alapítását készítették elő. Április 18-án megalakult a Budapestvidéki Közúti Vasút Részvénytársaság, amely az üzem kezelését, lóvasúti járművek és személyzet kiállítását rögtön az „anyavállalat” BKVT-re bízta. Forgalma és bevétele növelése érdekében 1894. május 1-jétől közvetlen kocsik indultak Rákospalota és a Nyugati pályaudvar között – a Vasút utcán át. Mivel a BKVT vezetősége már megtette lépéseit fővárosi hálózatának villamosítására, ennek bővítése érdekében megszületett a döntés, hogy villamos üzeműre építik át az újpest-rákospalotai vonalat is, erre a kereskedelemügyi miniszter 1895. június 24-én mondott igent ekkor kiadott koncessziójával. A társaság 1896. április 16-i közgyűlésén a vállalat elnevezését Budapestvidéki Villamos Közúti Vasút Részvénytársaságra (BVKV) módosították, nevében is jelölve az új vontatási módot.

Újpest-rákospalotai vonalának közgazgatási bejárására még 1894. november

29-én sor került, ám csak később, 1896 májusában kezdték meg a vonal átépítését. A leendő villamossínek – egyelőre még lóvasúti üzemben – augusztusra kerültek végleges helyükre a Vasút utca északi oldalán egymás mellé, s elkezdték felállítani közöttük a felsővezeték tartó oszlopokat. Itt jegyezzük meg, ekkor épült ki az utca teljes hosszában két vágány, addigi lóüzemben csak egy sínpár volt három kitérőjével az utca része. A lóvasút forgalmát az átépítés ideje alatt mindvégig fenntartották. Vasút utcai szakasza – a vonal teljes újpesti részével együtt – műtanrendőri bejárása szeptember 19-én zajlott, ténylegesen villamos csak a rákospalotai vonalrész december 27-i bejárását követően váltotta fel az utoljára december 31-én végigdöcögő lóvonatot. 1897 első napjától már villamos járt a BKVT újpesti vasúti híd melletti végállomásától a Váci út – Árpád út – István utca – Vasút utca – Rákospalota, mai Szilágyi utca – Vasút utca – Kert köz útirányban.

A Vasút utcában nagyrészt kereszttalp-fákra erősített 23,6 kg/folyóméter tömegű Vignol-síneket fektettek. Keményre húzott 8 mm átmérőjű rézdrótból készült felsőveze-

A Vasút utca keleti, állomás felőli vége. Előtérben a Horváth-féle vendéglő, jobbra az út északi felén fekvő villamosvágányok Rákospalotára tartó villamossal. A képeslap keletkezése 1906. (Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtára)

tékét a pálya fölött 5,5 m magasan helyezték el, melyet az út végein a pálya két oldalán állított vasoszlopok között kifeszített kereszt-sodronyokra erősítettek, a Vasút utcai egyes szakaszon a két vágány között kétkarú faoszlopokra volt felszerelve. Vontatáshoz szükséges áramot kezdetben a BKVT Pálffy (ma: Fekete Sas) utcai áramfejlesztő telepe biztosította, és kezdetben a BVKV saját járműveinek megérkezéséig – később többször utána is – a BKVT adta a kocsikat.

Hogy e vonalon a közlekedés mind jobb minőségű legyen, 1897. január 5-től Rákospalotáról Újpesten és a Váci úton át közvetlen villamosok jártak a Nyugati pályaudvarhoz. Mivel ezidőtájt a villamosok jelzésére színes tárcsákat alkalmaztak, a Vasút utcán áthaladó új járat kék kör alapon fehér vízszintes sávval ellátott tárcsával közlekedett. (1910-ben vezették be a szám- illetve betűjelzést, ekkortól hívták e viszonylatot 55-ösnek.) A villamosnak a mára névtelenné vált Thököly utcánál (a mai Kiss Ernő utcai villamosmegálló keleti végénél), a Virág utca folytatásában állt Csengery utcánál, a Damjanich utcánál, és a Palota-Újpest állomás előtti kitérőnél jelöltek ki megállóhelyet. Március 3-tól a Thököly utcai megállót áthelyezték a közeli Corvin utca sarkához.

A villamosítást követően a Vasút utcából nyíló Magyar Pamutipar Rt. lóvontatású áruszállítása még egy darabig megmaradt, iparvágányán csak 1900. november 15-én tértek át villamos üzemre. Valószínűleg a gyár részleges korszerűsítésével együtt készült el 1906. július 23-ára az újabb, Vasút utcából a Mező (ma Erkel Gyula) utca felé kiágazó csonkában végződő vágány, amiből a

A Vasút utca nyugati, István utca felőli vége, jobbra a Deák utca. A közöttük lévő sarokház ma is áll. Képeslap részlet, 1910-es évek eleje. (Zempléni Múzeum, Szerencs)

Mező és Klauzál utcák sarkán lévő kapun át vezetett az üzem területére a sínpar. 1904. június 17-étől pedig a Vasút utcától kissé távolibb, Viola utca 16. szám alatti (ma a Szigeti József utcai Általános Iskola telkének nyugati felén, foci pályája helyén állt) Kohn és Fried Kenőcsgyárat szolgálta ki iparvágány, mely utunkról a mai Szent Imre utca egykori folytatásában állt Széchenyi utca felől közelítette meg a gyártelepet. Ekkor már a Budapest-Újpest-Rákospalotai Villamos Közúti Vasút Rt. (BURV) villamos mozdonyai továbbították az üzemek áruszállító meneteit a Vasút utcai BVKV-pályán át Palota-Újpest – 1907-től Rákospalota-Újpest – vasútállomáshoz.

Ha visszatekintünk az út – eddig tárgyalt – közel három évtizedes múltjára, láthatjuk, hogy közúti kocsik, szekerek számára alkalmas útteste feltöltés által 1889-ben, a kétvágányos közúti vasúti pálya villamos üzemmel 1896-ban korszerűsödött. A következő 1897-es esztendőben pedig a házak előtti gyalogjárókat látták el aszfaltburkolattal, összesen 4569 m²-nyi területen. Ekkoriban Károlyi Sándor gróf már foglalkozott a gondolattal, hogy az út északi felén lévő földjeit parcelláztatja, s az így nyert házhelyeket értékesíti. Terve 1904-ben látszott testet ölteni, mikor is januárban a helyi sajtó közölte, a vármegyei törvényhatóság hozzájárult a gróf eme szándékához. Kötelezte azonban, hogy templom, paplak, iskola, piac, temető stb. számára megfelelő területet ingyen engedjen át, 8 öl (15,89 m) széles, rendezett utcákat hozzon létre, egyúttal a Villator mentén lévő határ utat 10 ölesre (18,96 m) szélesítse ki.

Ebben az időben még nagyrészt szántóföldként ismert uradalmi tulajdonú északi oldalával szemben déli fele mind nagyobb mértékben lehetett beépítve. Sűrűbben lakott „belső” végéhez közel 1893-ban már működött Binner Antal fonógyár melletti „Kondorosi csárdához” címzett vendéglője, mely friss halászlét kínált betérő vendégeinek. A Vasút utca végén a 85. (ma 99.) szám alatti, állomáshoz közeli „Magyar Királyhoz” nevű vendéglőt 1901-ben vette (ismét) át Podruzsik Ferenc, s nem sokkal később már „Horváth Imre Vendéglője” volt olvasható bejárata cégérén. *(Folytatjuk...)*

Újpesti kikötő a vásznon*

Kapussy Györgyöt (1903–1986) elsősorban, mint az arcképfestészet szakavatott művelőjét ismerjük. Kezdetben Gyulán, Hódmezővásárhelyen és Győrött hasznosította tudását. 1925-ben Firenzébe ment tanulmányútra. Hazajövetele után folyamatos kiállítója volt a Műcsarnoknak és a Nemzeti Szalonnak. Majd tagja lett az 1920-as években alakult és 1945-ig működő Spirituális Művészek Szövetségének. A szövetség tagjai gyakran misztikus, vallásos témájú műveket alkottak. [...]

Az itt látható „Újpesti kikötő” című művét még a második világháború előtt festette. Az újpesti kikötő létrejöttének gondolata a 19. század közepére, a reformkor idejére nyúlik vissza. Széchenyi Istvánt foglalkoztatta egy pesti téli kikötő felépítése. 1856-ban el is kezdték az építkezést, amely közel hét évig tartott. A harminckét hektár területen hatszáz hajó fért el.

Az építésnél azonban nem figyeltek arra, hogy a kikötő vizének természetes cserélődését megoldják, ezért néhány év múlva már elviselhetetlen bűz terjengett a területen. Ezt fokozta még az is, hogy a községben lévő számos gyár és gyártelep saját szennyvizét a kikötőbe eresztette. A tarthatatlan állapotok miatt a község tanácsa több beadványban is kérvényezte, hogy építsenek zsilipet a kikötőbe, de a pénzügyminiszter állandóan elutasította a javaslatot. Túl költségesnek találta az építkezést, olcsóbb tervezetet kért. Az 1872-es kolejarjárvány után már nem volt kétséges, hogy az újpesti kikötőben uralkodó tarthatatlan körülményeket valahogyan meg kell változtatni. Sokat segített az ügyön Jókai Mór parlamenti interpellációja, amely az újpesti kikötő egészségtelen környezeti hatásáról és annak megváltoztatásáról szólt. 1873-ban végre megépült a zsiliprendszer.

Két év múlva újabb problémával kellett szembenézniük a kikötő használóinak. Ugyanis a minimális vízmozgás miatt eliszaposodott az

öböl, így a nagyobb hajók nem tudták elhagyni a kikötőt. Kezdődött előlről minden, éveken át kérvények sokaságát írta az újpesti előljárással a pénzügyminiszterhez. A kikötővel kapcsolatos összes megoldatlan probléma akkor hárult el igazán, amikor 1884-ben a kormány elhatározta, hogy a Váci út mentén egy főcsatornát építtet. Ezután már a gyárak csatornáit is ide vezették, és így az öböl szennyezettsége is megszűnt. A századfordulón a faszervezetű zsilipet is vasra cserélték. Ettől kezdve egyre növekedett a kikötő forgalma. Az 1900-as évek elején már több mint kétezer jármű fordult meg itt.

Már az 1860-as években felmerült, hogy a gőzösök Újpesten is megálljanak. 1861-ben a „Nefelejts” című újság így írt az ötletről: „Több újpesti birtokos azon kéréssel fordult a dunagőzhajózási társulat igazgatóságához, hogy a helyi gőzös menetrendjét az Újpesti kikötőig meghosszabbítani szíveskedjék.”

Több mint húsz évvel később, 1883-ban a Dunagőzhajózási Társaság személyforgalmi állomást létesített az az újpesti kikötőben, amely 1926-ig működött. □

*Az írás a Festői Budapest (Grafikák és festmények a reformkortól napjainkig) című kötetben jelent meg. Corvina Kiadó, 2004.

Kapussy György Újpesti kikötő c. festménye (A Budapesti Történelmi Múzeum Fővárosi Képtárának engedélyével)

TADEUSZ OLSZAŃSKI

Egy újpesti család a lengyel ellenállási mozgalomban

Lengyelország megszállását 1939-ben a hitleri Harmadik Birodalom, a sztálini Szovjetunió és egy kisebb németbarát szlovák kontingens hajtotta végre. Ezzel a hadjárattal kezdődött el a hat éven át tartó második világháború.

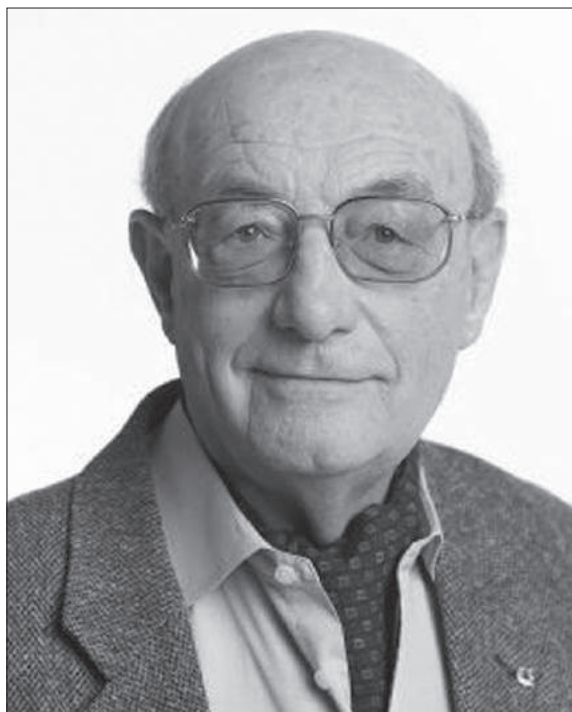
A magyar politikai vezetés Lengyelország megszállása után, 1939 őszén döntést hozott a lengyel katonai és polgári menekültek befogadásáról. 1939. szeptember 18-án Teleki Pál miniszterelnök utasítására megnyitották a lengyel menekülők előtt a fél évvel korábban, Kárpátalja visszacsatolása után 180 kilométeres szakaszon helyreállt lengyel–magyar határt. A becslések szerint mintegy 60 ezer ember számára 140 katonai menekülttábor létesült, illetve Budapesten kívül 114 településen szállásoltak és láttak el polgári

személyeket. Hivatalosan nem tekintették hadifogolynak a lengyel hadsereg tagjait, és a magyarok ezt ki is fejezték a velük való bánásmódban, a nemzetközi jognak megfelelően azonban kötelesek voltak fegyveresen őrzött internálótáborokba helyezni őket. A lengyel tisztek nagyobb szabadságot élveztek, szabad lakhatást kaptak és polgári ruhában szabadon mozoghattak „internálási” körzetükben, a légenység mozgását azonban több feltételhez kötötték.

A lengyel menekültügyről olyan sokat olvashattunk már, hogy az alábbi írást személyes hangú kiegészítésnek szánom. Annál is inkább, mert nem történész, hanem újságíró vagyok, akit régóta szenvedélyesen foglalkoztat ez a téma, már csak családi kapcsolataim és személyes hálára kötelezettségem okán is. (Az anyai ágon magyar származású lengyel újságíró, fordító, tolmács a második világháború alatt menekültként tartózkodott Magyarországon – a szerk.) Ennek is köszönhetem, hogy állandóan újabb és újabb nyomokra bukkanok. Mindig akad valaki, aki újat tud mesélni, érdekesebb mozzanatokra hívja fel a figyelmemet. Az egyik ilyen érdekes momentum egy újpesti család szerepe a magyarországi lengyel ellenállásban.

1940 októberének valamelyik napján rejtjeles üzenet érkezett, amelyet egy Budapest környéki titkos rádióállomás fogadott. Az adóvevőt Juhász Alfréd újpesti, Horthy Miklós [ma: Görgey Artúr] utca 13. szám alatti lakásában helyezték el. Juhász, a háború előtt hosszú ideig a Tungsram varsói kirendeltségét vezette. A lengyelek iránt a barátságánál jóval többet érzett, gyermekei – Emma és Ernő – hús-vér lengyelnek vallották magukat. Ernő a legmagasabb rendű bizonyítékát adta ennek: 1941-ben, Torbuk alatt hősi halált halt Lengyelországért.

A háború elején a testvérpár azonnal futárszolgálatra jelentkezett s felesküdt a

Tadeusz Olszański, e cikk szerzője a második világháború alatt menekültként tartózkodott Magyarországon

budapesti „Romek” fedőnéven működő lengyel konspirációs katonai bázisnál. Amikor 1941-ben kitört a háború Magyarország és a Szovjetunió között, Ernőt behívták, de ő Nyugatra szökött, mert nem akart a hitleristák oldalán harcolni, s beállt a lengyel hadseregbe.

A háború alatt a lengyelek valóságos titkos, földalatti államot hoztak létre Magyarországon, a megfelelő szervezeti felépítéssel. Vendéglátóik jóindulata és segítsége nélkül ez teljességgel lehetetlen lett volna. A lengyel szervezetek és a Londonban működő lengyel kormány közötti rádió-összeköttetést Zygmunt Tyczynski villamosmérnök, a híradástechnika specialista irányította, aki összehátrátkozott szaktársával, Juhász Alfréddal. Tyczynski a háború előtt Újpesten, az Orion Rádiógyár műszerosztályán, majd az abból létrejövő Elektronikus Mérőműszerek Gyárában dolgozott, magyar nőt vett feleségül, akivel Rákospalotán élt. 1956-ban Kossuth-díjjal tüntették ki. Magyarország náci megszállásáig, 1944 márciusáig kitűnően ellátta titkos megbízatását. A rádiókapcsolatot a Londonban működő emigráns lengyel kormánnyal nem ugyanarról a helyről, hanem váltakozva, több magyar barátja lakásából tartotta, ezért a német felderítés soha nem tudott a nyomára jutni.

1940 októberében, Tyczynski tehát rejtjelezett üzenetet kapott Juhászék lakásában. A rádiótávíratot Ernő vagy Emma vitte el a megbeszélte találkozóhelyre, egy belvárosi kávéházba, ahonnan a budán működő „Romek” Híradó-Hírszerző Bázisra továbbították, s ott megfejtették. Az üzenetben a londoniak tíz, legfeljebb negyven éves, franciául vagy angolul beszélő tüzértiszt, valamint négy rádiótávírársz kijuttatását kérik, a lehető leg-rövidebb idő alatt. Az először Franciaországból, majd Angliából érkező hasonló kérések számos személyi feltételt határoznak meg: többek között a rendfokozatot, a különleges képzettséget, az életkort, az egyéb területeken való jártasságot. (Néhány hónappal korábban, 1940 júniusában, Sikorski lengyel miniszterelnök Londonból felhívással fordult a katonákhoz, hogy jöjjenek át Nagy-Britanniába, de csupán a lengyel hadsereg harmadának sikerült átjutnia. 1940. augusztus 5-én aláírták a lengyel–brit katonai együttműködési szerződést.)

Jan Emisarski ezredes, a budapesti lengyel katonai attasé, aki 1940 tavaszáig maradt hivatalában, majd „Zagloba” őrnagy, vagyis Jan Mazurkiewicz (később „Radoslaw” ezredes), a „Romek” bázis vezetője kapcsolatban állt Stefan Dembinski tábornokkal, a Honvédelmi Minisztérium 21. alosztálya mellett felállított lengyel katonai iroda vezetőjével. A magas rangú főtitzt felügyelte az internált lengyel katonák táboraikat. Az ott birtokában lévő listáról kiválasztotta a kért tisztet, s értesítette erről a táborok parancsnokait. A kiválasztottak többnyire akadálytalanul elhagyhatták a táboraikat, a szükséges papírokat és pénzt még ott, vagy – ha átutaztak rajta – Budapesten vehették át. A lengyel fegyveres erők a háború végéig részt vettek a szövetségesek hadműveleteiben. □

A Tunggram lengyel nyelvű plakátja. A gyár varsói kirendeltségét a háború előtt Juhász Alfréd vezette

KADLECOVITS GÉZA

„Tudományos szenzáció Újpesten, működik a Hold-radar!”

Hetven évvel ezelőtt, 1946. február 6-án a fentiekhez hasonló tartalmú újságcikkek tudósítottak arról, hogy a több éves kutatómunka sikerrel befejeződött, a dr. Bay Zoltán egyetemi tanár által vezetett munkacsoport tagjai sikeresen megoldották egy katonai radarkészülék fejlesztését. A második világháború súlyos gondja volt az idegen repülőgépek mikrohullámú ellenőrzése, felderítése, illetve megsemmisítése. 1943-ban a Honvédelmi Minisztérium az Egyesült Izzót kérte fel a kutatócsoport megszervezésére. A feladatot dr. Bay Zoltán, az Izzó Kutató Intézetének igazgatója vállalta.

Szakmai körökben közismert tény volt, hogy az Egyesült Államokban már több éve fontos kísérletek folytak, mégpedig jelentős pénzügyi támogatással. Az Egyesült Izzó kutatólaboratóriumának munkatársai nagy kedvvel láttak munkához. A kísérlet legfontosabb kérdése az volt, hogy eléri-e a Holdat a világűrbe kibocsátott ultrarövid, vagy mikrohullámok a Föld légkörén túl az ionoszférán keresztül, és ha igen, a visszaverődött hullámok vajon visszajutnak-e a Földre? A Hold esetében a kísérlettől további eredményeket is vártak. A Holdról addig csak távcsöves megfigyelé-

sekkel végzett optikai ismeretek álltak a tudósok rendelkezésére. Egy sikeres kísérlet bizonyíthatta, hogy a Föld és a Hold hasonló reflexiós tényezőjű közetektől álló égitestek, hogy az ultrarövid hullámok jelentéktelen veszteséggel lépnek ki az ionszférából és visszaverődés után egy részük vissza is tér a Földre, s hogy rádiókapcsolat létesíthető távoli égitesttel.

A Föld és a Hold közötti távolságot csillagászati mérésekből már ismerték, ez segítette a szükséges adóteljesítmény meghatározásában. A holdradar hatótávolságához 20 méter átmérőjű parabola antennára lett volna szükség, erre azonban nem jutott pénz. Modellkísérletek alapján, egy 8x6,5 méteres, 36 pontban gerjesztett síktükör antennát készítettek, amit az újpesti kutatóintézet tetejére telepítettek. A lokátor forgatható talpával az antennát bármely irányba eltudták forgatni, illetve dönteni. Gondot okozott a készülék háromszáz kilométer hatósugarú kis teljesítménye és a nem eléggé érzékeny vevőkészülék.

A probléma megoldására az Izzó kutatógárdája a világon elsőként alkalmazta a zajszint alatti integrált vételt, a zajösszegzés elvét, elsőként ellenőrizve telemetrikus úton a Föld – Hold távolságot. A hiányos felszereltség ellenére a holdradar sikeresen működött, az eredményeket vakpróbával (a Holdról elfordított antennával) ellenőrizték és 1946. február 6-dikán közzétették a kísérlet sikerének hírért. Néhány nappal korábban az Egyesült Államok is bejelentett egy hasonló kísérletet, de a zajszint alatti integrált vétel kidolgozásának elsősége vitathatatlanul a Bay Zoltán vezette kutatócsoporté lett. A kísérlet eredményessége nemcsak a magyar tudományos élet újjászületését bizonyította, hanem azt is, hogy az Egyesült Izzó a nem sokkal korábbi háború, az 1945-ös árvíz és a gyár szovjet leszerelése után is világszínvonalú teljesítményre volt képes. □

Bay Zoltán, báltérben a Hold-radarral (emlékbélyeg)

A Standard gyár és mérnöke, 2. rész

Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatója – a hazai konkurencia csökkentésének reményében – szerette volna megszerezni az Ericsson magyarországi gyárát, de ehhez az International Telephone & Telegraph co. (ITT) – a részvények többségi tulajdonosa – nem járult hozzá, mert eltitkolta, hogy közben Ivar Kreugerrel, az Ericsson elnökével nemcsak a magyar, hanem a teljes Ericsson megszerzéséről is tárgyalt. 1931. június 18-án, 74 szerződést aláírva megállapodtak és nyélbe ütötték az üzletet. Ám hamarosan kiderült, hogy Kreuger már korábban csődbe ment, és nem sokkal a szerződés aláírása után öngyilkos lett. A „csőd-gondnoki” feladatokat a Wallenberg bankház látta el, és 1937 végére az Ericsson Magyarországi Villamossági Rt. az újpesti Standard Villamossági Rt. birtokába került.

A gazdasági nehézségek, a kialakult bizalmatlan légkör miatt 1934-re az Egyesült Izzó végleg megszabadult a hírközlési részlegetől, és részvényeit eladta az amerikai félnek, amely így a Standard Villamosság Rt. kizárólagos tulajdonosa lett. Azonban Aschner cége sem járt rosszul: a 37500 db részvényért kapott 3 millió pengőt, valamint folyamatban lévő Posta-üzlet nyereségének 50%-át és 400 ezer pengő éves telephelybérleti díjat.

A fentiekon kívül akadt még egy ok, amely az Egyesült Izzó és a Standard szakításához vezetett.

A Standard profiljába a telefon- és telefonközpont-gyártáson kívül beletartozott a rádióadó és rádióvevő készülékek gyártása is. A felek közti 1928-as szerződésben kikötötték, hogy az Izzó nem állít konkurenciát a Standard termékeinek. Közben azonban az Egyesült Izzó, több éves „húzd meg, ereszd meg” viszony után megvette a Magyar Wolframlámpagyár Kermenezky Rt. (későbbi Orion) részvényeit, és ezzel jelentős konkurenciát teremtett saját érdekeltségi körén belül a Standard rádióknak. Aschner vitatta az amerikaiak szerződésértel-

mezését, de végül kompromisszumra kényszerült. Az Orion a Standard alkatrész-beszállítója lett, cserébe a Standard kizárólag az Izzótól vett rádiócsöveket a piaci ár alatt 10%-kal. Gondot jelentett azonban a magyar rádiópiac színtén jelentős részesedéssel bíró Philips és Telefunken is, ezért Aschner kartell-megállapodást kötött, és a négy cég egymás között felosztotta a magyar piacot. (A Standard azonban megszegve a megállapodást, 1932-től egészen 1951-ig Philips rádiócsövekkel szerelte a Posta Néprádió megrendeléseit.)

Az Orion termelése jelentősen meghaladta a magyar piaci lehetőségeket, ezért az Izzó egész világra kiterjedő értékesítési hálózatát kihasználva, számottevő exportot bonyolított le. Az 1930-as évekre az Orion értékesítette a világ rádiógyártásának 30%-át.

A Standard gyár 1938 áprilisában átköltözött Újpestről Kelenföldre, az Ericsson Fehérvári út 70. szám alatti gyárába. Ezzel az Izzóban lezárult, míg a Standard történetében elkezdődött egy új korszak.

Az amerikai tulajdonban lévő Standard – hírközléssel foglalkozó cégeként – a háború előtt, alatt és után is rendszeresen kapott korszerű technológiára épülő hadiipari megrendeléseket. A termelés nagyságrendje 100%-kal növekedett, bár az egy-két évvel korábban még oly fontos polgári rádiógyártással teljesen leálltak. Meglepő módon, a 45%-ban magyar és 40%-ban német hadügyminisztériumi megrendelésre gyártott repülő- és harckocsi-rádiók, valamint adóberendezések üzleti eredményeiről rendszeres jelentéseket kaptak a gyár amerikai tulajdonosai is.

1941-ben a Magyarország és az Egyesült Államok közötti hadiállapot beálltával az amerikai anyavállalat képviselői lemondtak igazgatósági tagságukról. A gyár a szintén International Standard Electric Corporationnel (ISEC) leányvállalat Standard Elektrizitäts Gesellschaft, Berlin fennhatósága alá került és teljes gőzzel dolgozott a német hadiipari programokon. 1943-ban a berlini cég képviselői

seletében érkezett Budapestre a Standard Rt. igazgatósági tagjának kinevezett Edmund Veesenmayer német közgazdász és diplomata, a német külügyminiszter titkos megbízottja, aki az 1944 márciusi német megszállás után már a Gestapót is irányító, magas rangú SS vezetőként (SS Standartenführer), a „Nagynémet Birodalom teljhatalmú megbízottjaként” tevékenykedett hazánkban.

Ezek után érthető, hogy a magyar kormány a gyár hadiüzemmé nyilvánításának és állami megrendelésekkel történő ellátásának feltételeként szabta a „vezető pozícióknak megbízható, új erővel való betöltését...”. A „megbízhatóság” az 1940-es években a zsidó származású vezetők és középvezetők lecserélését jelentette. Nyugdíjba küldték Halász Béla vezérigazgatót, leváltották Weiss Fülöpöt, az igazgatóság elnökét, aki még 1896-ban, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank képviselőjeként került az akkor alakuló Egyesült Villamossági Rt. (az Izzó előd vállalata) igazgatóságába. A hadiüzemmé vált gyárban a zsidó mérnököknek sem volt tovább helye, így Gergely Ödönt is elbocsájtották.

1944-ben Gergely Ödön, Forgács Vilmossal együtt aktív résztvevője volt a Raoul Wallenberg által irányított Humanitárius mentőakciónak. A Tátra utcai iroda egyik vezetőjeként, a svéd „védett házak” sok ezer üldözöttjének élelmiszer- és gyógyszerellátá-

Geiger Imre

sát szervezte és gondoskodott a svéd menlevéllel rendelkezők elhelyezéséről. Mindketten túléltek a háborút.

A Standard-per

Gergely Ödön a háború után és egy kis elektronikai cégnél dolgozott, amikor felkereste őt Geiger Imre, a Standard frissen kinevezett vezérigazgatója, korábbi kollégája.

Találkozásuk, egy 1950-ben, Gergely Ödön kihallgatásán, az Allamvédelmi Hatóság által készített feljegyzés szerint az alábbi módon zajlott le: „1946 őszén meglátogattott Gergely [név kiradírozva, ceruzával javítva] Geiger Imre a magyarországi Standard gyár helyettes vezérigazgatója. Gergely [ceruzával javítva] Geiger Imre közölte velem, hogy a Standard-nál nincs elég kereskedelmi szakember, [...] Gergely [név kiradírozva, ceruzával javítva] Geiger Imrével megállapodtam abban, hogy 1947 januárjában átmegyek a vállalathoz dolgozni azzal a feltétellel, kineveznek főmérnökké és egy év munka után vállalatvezető helyettesnek. Geiger mindezt megígérte.” Geiger vezérigazgató teljesítette ígéretét, de súlyos árat kellett fizetnie érte.

Az állami szervek 1948-tól hozták létre azt a külkereskedelmi vállalathálózatot, amely a következő negyven évben, egészen a rendszerváltásig biztosította a magyar ipari és mezőgazdasági termékek exportját a KGST- és a nyugat-európai országokon túl, Dél-Amerikától a Közel-Keleten át a Távol-Keletig. Így alakult meg többek között a Ferunion is, amelyhez a táv- és hírközlési eszközök külkereskedelme is tartozott.

(Aschner Lipót, miután a Rákosi Mátyás vezette kommunista párt kérésre 1947-ben hazatért Svájc-ból, és az Egyesült Izzó igazgatóságában tovább dolgozott, nagyon felháborodott azon, hogy az Izzó és az Orion kereskedelmi üzletágát, valamint a nyelveket beszélő munkatársait „kiszervezték” az új kereskedelmi vállalatokba.)

Gergely Ödönt és nagyapámat, Forgács Vilmost – aki 1921-től az Orion és előd-vállalatainál dolgozott, és a háború után az Orion igazgatója volt –, miniszteri határozattal ugyanazon a napon, 1948. október 1-én nevezték ki az akkor alakult Ferunion Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgató helyettesé-

vé. Nem sokáig dolgozhattak azonban együtt, mert Gergely Ödönt 1949-ben áthelyezték az akkor alakult Elektroimpexhez, majd pár hónappal később, 1949. december 17-én az Államvédelmi Hatóság letartóztatta. A család legközelebb 1953-ban hallott róla; akkor tudták meg, hogy hazaárulásért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Az 1956 márciusában szabadult, majd a régi, de közben államosított munkahelyére mehetett vissza dolgozni. „Az Elnöki Tanács határozata folytán szabadlábra kerültem [...] 1956. május 1-én beléptem a BHG-ba és 1956. július 1-ével a Budavox vezetőjének neveztek ki igazgató h. beosztásban” – olvasható az önéletrajzában. A Budavox, a Beloianisz Híradástechnikai Gyár (BHG, korábban Standard), valamint egyéb híradástechnikai ipari termékek exportját bonyolította.

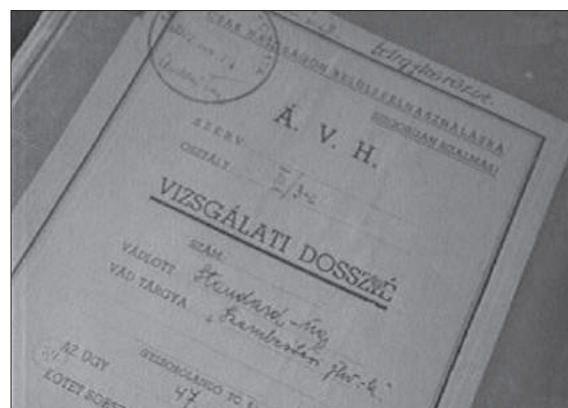
A Standard gyárat a háborús károk és a szovjet leszerelés is elkerülte. A kommunista pártvezetés élén Rákosi Mátyás pártfőtitkár is felismerte, hogy Standard révén megszerezhető amerikai technológia előnyös lehet. Gerő Ernő közlekedési és hírközlési miniszter engedélyezte az ITT-vel folyó tárgyalásokat, és a cég és leányvállalata, a Telefongyár, amerikai tulajdonban maradását, ha bizonyos licenceket (például repülőtéri vakleszállító berendezést) az ISEC átad a magyar Standardnek. A tárgyaló felek, Gerő támogatásával és Rákosi jóváhagyásával megállapodtak, de az ITT vezetése kikérte az amerikai külügy- és hadügyminisztérium véleményét is. Az amerikai hadsereg vezérkarfőnöki tanácsa féléves vizsgálódás és mérlegelés után úgy döntött, hogy nem támogatja az érzékeny jellegű tudás és technológia szovjet érdekköben működő gyárnak történő átadását, mert „a szerződés létrejötte igen komolyan hozzájárulna Magyarország és más kelet-európai országok háborús potenciáljához”. Másrészt – mivel ez a szerződés teljesen eltérne a szovjet érdekszféra alapvető politikájától – attól is féltek, hogy a licencek átadása után a magyar kormány becsapná partnerét és mégis államosítaná a vállalatot.

A tárgyalások elhúzódása a magyar politikusokat türelmetlenné tette, ezért zsarolási és megfigyelési akciókat indítottak.

Az ISEC Magyarországon lévő külföldi képviselőit nyugtalanította, hogy az úgyneve-

zett MAORT (Magyar–Amerikai Olajipari Részvénytársaság) perben, 1948 őszen amerikai állampolgárokat is lefoglaltak. Ugyancsak veszjósló jel volt, hogy 1949. november 9-én letartóztatták a Nehézipari Minisztérium (NiM) képviselőjében tárgyaló Radó Zoltán főosztályvezetőt. Mindemellett a gyárban, a két baloldali párt egyesítése után a kommunisták érzékelhetően a Standard zömmel szociáldemokrata érzelmű és szervezettségű dolgozói ellen szervezkedtek, ilyen módon támadva a szociáldemokratákhoz közel álló vezérigazgatót, Geiger Imrét. Közben az ÁVH által kiépített besúgó hálózat is egyre aktívabban működött. A besúgók nemigen ismerték a gyár valós termelési és pénzügyi problémáit, ezért a legapróbb esemény mögött is szabotázszt láttak. A beépített ügynökök által koholt rágalmból, az ÁVH apparátusában a per kezdetére elképzelt összeesküvés-elmélet kerekedett.

Szörényi Attila mindezt így fogalmazza meg A Standard-per előzményei és előkészítése 1948–1950 című, 2012-ben készített doktori disszertációjában: „Hosszú ideig ez az el-tökélt, gyári beszervezett dolgozóktól érkező, nagyrészt megalapozatlan és gyűlölettől vezérelt jelentésfolyam mind a NiM-ban, mind az ÁVH Ipari Alosztályon megfelelő fogadtatásra talált. Később ezekre az »információkra« építve lehetett továbblépni: a per előkészítésekor kiválóan fel lehetett használni őket a vádak megfogalmazásához. [...] Az amerikaiak által megbízott vezérigazgató, Geiger Imre 1949. november elején már nem bírta tovább az állami szervek és a vállalaton belüli kommunista bizalmi emberek nyomását, és a megállapodás meghiúsulásától féltve, a disszidálás mel-

A Standard-ügy vizsgálati dossziéja

lett döntött. Az ÁVH azonban a vezérigazgató nyomában volt, így kísérlete kudarcba fulladt, még a határ előtt letartóztatták.”

Szörényi Attila kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a hatóságok kezdetben nem is foglalkoztak a Standarddal, csak a szerződés aláírásnak elhúzódása miatt kezdtek el aggódni.

Radó Zoltán letartóztatása után Geiger Imre disszidálási kísérletével vált nyilvánvalóvá, hogy a hatalomnak lépnie kell, de a perre vonatkozó végső döntéssel meg akarták várni, hogy az amerikaiak november 30-án aláírják-e a szerződést. Ennek meghíúsulásakor Rákosi Mátyás személyes utasítására kezdték meg a koncepciók per előkészítését.

Szörényi Attila szavait idézve: „Ahogy az amerikai vezérkari főnökök elutasítása tulajdonképpen hidegháborús törvényszerűségnek tekinthető, ugyanilyen törvényszerű volt, hogy a megállapodás kudarcra Magyarországon erőszakos következményekhez vezetett.

Ugyanígy járt a Bécsben élő amerikai Robert Vogeler, a New York-i tulajdonos ISEC alelnöke és közép-európai képviselője, aki Geiger letartóztatása után néhány nappal (november 18-án) legális úton, autóval próbálta elhagyni az országot, de a hatóságok feltartóztatták és az Andrassy út 60.-ba, az ÁVH központjába (ma: Terror Háza Múzeum) szállították. Vogeler után három nappal az angol állampolgárságú, Magyarországon élő Edgar Sanderst, a tulajdonos állandó magyarországi képviselőjét is őrizetbe vette az ÁVH. Ezt követően rövid időn belül a gyár legtöbb vezető tisztségviselőjének letartóztatására is sor került és a kicsikart vallomások nyomán egyre nőtt a letartóztatottak köre.

A Standard Rt. alkalmazottai vagy volt alkalmazottai közül őrizetbe vették Kozma László nemzetközi híriú mérnököt, a gyár műszaki igazgatóját; Domokos Kelement, a gyár volt könyvelési osztályvezetőjét; Czverdely Andort, a Standard osztályvezető főmérnökét; Budai Lajos főmérnököt, a gyár műszaki titkárságának vezetőjét; Decsényi Józsefet, a vállalat idegennyelvű levelezőjét; Bocskai László gyári főmérnököt; Fehérpataky József osztályvezetőt, valamint Major József anyagbeszerzőt. Szintén letartóztatták Gergely Ödönt, az Elektroimpex külkereskedelmi vállalat vezér-

igazgató-helyettesét, a Standard korábbi alkalmazottját; valamint id. és ifj. Scheuer Róbert magántisztviselőket, akik a Standard háborús kárbecslését végezték el. Ezzel a későbbi per kulcsfigurái már mind az ÁVH kezében voltak.”

Az ügy diplomáciai vetülete azonban a két külföldi állampolgár letartóztatásával teljessé vált ki igazán. Az angol és amerikai követség sűrűn ismételt követelése volt, hogy országaik konzuljai meglátogathassák az őrizetben lévő Vogelert és Sanderst. Ennek megtagadása után amerikai részről bezáratták a New York-i és clevelandi magyar konzulátusokat, a brit fél pedig megszakította a Budapesttel folyamatban lévő kereskedelmi tárgyalásokat. Maga a vállalat már nem képezte további diplomáciai intervenciók tárgyát, mivel 1949. december 28-án a 10 főnél többet foglalkoztató vállalatokkal és a még fennmaradt külföldi érdekeltségekkel együtt a Standard Villamossági Rt.-t is államosították. (Ez alól csak a Tungsram jelentett kivételt.)

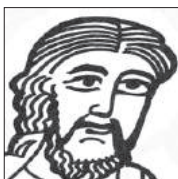
A Standard-per is – a Rajk-perrel, a MAORT-perrel és a Mindszenty-perrel együtt, az 1950-es évek nagy koncepciók perei közé sorolják.

A Standard-per (hivatalos nevén: „Geiger Imre és társai büntetőügye”) 1950. február 17–21. között megrendezett nyilvános tárgyalásán Geiger, Radó, Vogeler, Sanders és három társuk egybehangzó módon, a kínzások során betanított szövegnek megfelelően vádolta egymást és önmagát szabotázzsal és kémkedéssel. A perbeli vallomások szerint a vádlottak az Egyesült Államok érdekeinek megfelelően szabotálták a gyár termelését, hogy ezzel akadályozták Magyarország és más, a Standard gyártmányait felhasználó „népi demokratikus” országok gazdasági fejlődését. Ezzel párhuzamosan a vallomások szerint a két magas rangú „hírszerző”, Vogeler és Sanders vezetésével ugyanezen személyek kémhálózatot is működtettek. A gyár felhasználásával megszerzett gazdasági és katonai jellegű adatokat az amerikai és angol követségnek adták át, amelyek továbbították azokat a megfelelő (bécsi, washingtoni és londoni) hírszerző szervezeteknek.

(Folytatjuk...)

BARTA FLÓRA

Bächer Iván

Bächer Iván (1957–2013), a városi irodalom publicistája, kedvtelve figyelte környezetét és hangulatos tárcákban írt mindarról, ami vele, családjával, a körülötte élő emberekkel, a házakkal, a boltokkal, az utcákkal, egyes városrészekkel vagy településekkel történt. Krúdy Gyula és Mándy Iván nyomában járt. Édesapja Bächer Mihály zongoraművész, édesanyja Malecz Erika építész, dédapja Thury Zoltán író, újságíró volt. A Zónázó című sorozata előbb a Népszabadság szombati számaiban, majd kötetbe gyűjtve jelent meg. A szerző „vonatos

ember” volt, hetente többször utazott Budapest és Verőce között. „A vonaton nagyon sokféle dolgot lehet csinálni – írta. Lehet például nézegetni kifele. Minden érdekes, miért pont az ne lenne az. Kinézni. Nézni a dolgok végét. Mert a vasútnál a dolgoknak a vége van leginkább. Út vége, kert vége, város, falu vége. A vasútnál véget érnek a dolgok. Ami meg nem ér véget, az sem folytatódik. Az ott van. A vasút mentén minden oda van pakolva, stószolva, rakva, ömlesztve, hányva.”

A Zónázó című sorozat 21. része egy újpesti gyárosról – verőcei nyaralótulajdonosról –, Eichel Dezsőről szól.

BÄCHER IVÁN

Zónázó 21. – Eichel-ház

Gördülök ki a verőcei állomásról a tizenkettő kilences vonattal. Lassan megy valamiért, mit bánom én, majd behozza, ha tudja, én állok az ablakban, és nézek a Börzsöny felé. Nézem a házakat, a verőcei házakat.

Nézem a dombot, melyen a mi házunk is áll, az utcában az utolsó. Nézem azt, és nézem sorban a többit. Konstatálom, hogy már valamenynyiről tudom, ki lakja éppen. Sőt, nem egy házról azt is, hogy ki lakta egykoron.

Nem mindnek, de már többnek is tudom históriáját.

Ott van fenn példának okáért az Eichel-nyaraló.

Verőce a tizenkilencedik század végétől lett nyaralófalu.

Két tényező találkozott szerencsésen itt: egyrészt a verőcei parasztok – részben a filoxéra szőlőpusztítása nyomán – felhagytak a gazdálkodással, másrészt a jómódra jutó pesti polgárok megunták a pesti koszt.

Kirajzottak a pestiek, és a verőceiek örömet fogadták be őket.

A városi nyaralók jó része még a legsebbe békeidőkben is ódzkodott az ingatlanvásárlástól; úgy vélekedvén, hogy errefelé túl gyakran veszik el az ember házát, birtokát, javát. A huszadik századi események azt bizonyították, hogy ez az aggodalom nem volt épp indokolatlan.

Így aztán a verőcei nyaralókolóniának csak néhány tagja bírt saját lakkal: például a mi házunk egykori tulajdonosa, a bankigazgató Makai Ernőék, vagy Huszár Pufi, a legendás színész, vagy éppen Eichelék.

A többség azonban a helyi gazdáknál bérelt szobákat.

A jómódú verőceiek szívesen adták ki házaik egy részét. (Egy szegény faluban erre kevésbé lett volna mód.) Az épületeket célszerűen át is alakították, általában a ház első, tágasabb, polgárabb fertályát adva át a városiaknak, és a múlt század fordulójára kiépült az a Duna-parti strand, amely nyaranta paradicsomi hely ma is.

A nyaralók egymást csábították, hólabdaeffektusként alakult ki az a verőcei társaság, amely Pesten is gyakorta összeverődött, és

legismertebb tagjai voltak a Karinthyak, Deveseriék, Vajna Hugó gyógyszerész és két gyermeke, Jancsi és Márta, Rényi Alfréd, a nagy matematikus, a Dorogi család, vagy Weinberg Gyula, Benedek Elek mesekönyveinek legendás kiadója, és sorolom majd őket tovább is.

Feltűnő lehet, különösen manapság, sajnós manapság is, hogy Verőcére sok zsidó származású nyaraló vetődött.

Ennek nem voltak azonban semmiféle vallási vagy származási okai.

A gyönyörű fekvésű Verőce – ellentétben a szintén kies Leányfalival – vonattal is megközelíthető volt. Ez lehetővé tette, hogy autótlan középosztálybeliek is könnyen eljussanak ide, és megoldotta a dolgozó családfő napi ingázását is.

A vonat a Nyugatiból indult, ez az indóház pedig a részben zsidók – legyünk pontosak: zsidó vallású és zsidó származású magyarok – lakta Lipótváros és Újlipótváros szomszédságában van.

És nem utolsósorban ennek a vonatnak útjába esett és esik Újpest, ahonnan elhozta ide az Eicheléket is.

Eichel Dezső nyaraló verőcei volt, akár soktucatnyi társa.

Anyai nagyapja még a tizenkilencedik század végén vett nagy telket itt, hogy aztán három családnak is jusson kies nyári lak azon: két felcseperedő, családot alapító gyermek egy ikerházban, a harmadik egy különállóban töltötte a jó időt el egykor. Ezt a harmadikat szemlézem most, Eichel Dezső egykori házát.

A család az Újpest-alapító zsidó famíliák egyike volt, még Károlyitól vették a telket. (Ezt persze illő megmagyarázni az ifjabb olvasóknak: Újpest gróf Károlyi István hatalmas birtokának fölparcellázásával alapított az 1830-as években. 1950-ig önálló település, város, ahol a legteltesebb békében éltek együtt a legkülönbélebb származású és vallású polgárok; Újpest nagyipari központ és kisipari paradicsom volt, fölvilágosult, olvasó munkások és szociális felelősséggel bíró szorgos tőkésék hona; Magyarország egyik legpolgáribb városa egy évszázadon át.)

Az 1888-ban született Eichel Dezső vegyészet tanulmányokat folytatott, majd az asztalosipar alapjait sajátította el. Ifjúkorában ékszerboltot működtetett testvérével az Árpád

úton, majd hosszú ideig a Kollár Miklós vegyészet gyár főtisztviselője volt, de aztán végképp átállt a fára. A fa – a bőr mellett – Újpest alapanyaga volt: a Dunán keveredett le a Felvidékről a matéria, és onnan jöttek a fások is: asztalosok, fakeskedők, jobbadán zsidók.

Eichel Dezső az első világháborúban Doberdónál tüdőlövést kapott, Besztercebányán ápolták, ott látogatta meg felesége, e vizit konzekvenciája lett 1917-ben a leány, ki most itt, Verőcén mesélt nekem.

A vitéz katonából nagy tekintélyű újpesti polgár lett, az újpesti Lőrinc utcában lévő Minerva Famegmunkáló és Faáru Gyár tulajdonosa, városi képviselő, az újpesti izraelita hitközség pénzügyi elöljárója, az izraelita Szentegylet elöljárósági tagja, a Gyermekebarát-Jószív Egyesület társelnöke.

Eichel Dezső egy igazi rendes ember volt.

Nem volt zseni, nem volt a nyaralótelep központja, nem volt bohém, nem volt legendás figura; egy tisztességes magyar polgár volt.

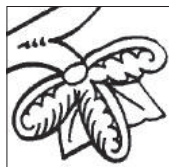
Lányától megkaptam azt az 1944 nyarán kelt hivatalos papírt, amely akkor készült, mikor elvették üzemét, házát, verőcei nyaralóját, minden vagyonát, hogy aztán, pár héttel később elvegyék életét is.

Az első rubrikában a vagyoni viszonyok vannak részletezve, a másodikban az üzletmenetet jellemzi pár szó, a harmadiknak ez áll fejlécén: Jellem. És utána ennyi: „Megbízható, tisztességes ember, városi képviselő, kötelezettségének eddig rendben eleget tett.” Aztán az utolsó rubrika: „Hitelképesség: 10 millió pengő áruhitel.”

Megbízható, tisztességes ember. Tehát meg kell ölni. És mert megbízható, tisztességes ember volt, meg is lehetett ölni őt. Nem lázadt a magyar országgyűlés által hozott törvények hatálya ellen, nem bújt, nem szökött. Törvénytisztelő volt ugyanis. A magyar zsidóság, a magyar lezsidózottság tragédiájának ez volt az egyik titka: a törvénytisztelet. A rendesség. A becsület.

Mikor újpesti sorstársainak ezreit gettóba sűrítették, majd Budakalászra szállították, majd őt ősz hajú feleségével együtt felvették a tehervagonra, Eichel Dezső még akkor sem hitte el, hogy megtörténhet az, ami megtörtént simán. □

A hengeres kecskebúza előfordulása Újpesten

Újpest kertvárosi övezetében, a Vadgesztenye utca – Kunhalom utca sarkon, egy gyomos területen (északi szélesség: 47°34'30.3", keleti hosszúság: 19°06'08.8", tszf. magasság: 108 m), megtelepedett a hengeres kecskebúza több száz tóból álló populációja. Bár Budapesten és környékén számos élőhelyéről van tudomásunk, az újpesti lelőhely újnak számít. A hazai állományok főleg szántóföldi gyomtársulásokban és taposott útszéleken fordulnak elő, de városi környezetben is rendszeresen megjelennek. E kevésbé ismert növény tudományos és gazdasági jelentőséggel is rendelkezik.

A hengeres kecskebúza, latin nevén: *Aegilops cylindrica* Host (az *Aegilops* nemzetségnev a görög *aegilos* szóból származik,

ami kecskét vagy kecskéhez hasonlót jelent), a kenyérbúza, latin nevén: *Triticum aestivum* L. vadon termő rokonsági köréhez tartozik. Korábban kecskeszem vagy kecskebojt néven említették. A kecskebúza nemzetséghez 23 faj tartozik, melyek őshonosak Délnyugat-Ázsiától a Földközi-tenger medencéjének térségéig. A hengeres kecskebúza az egyetlen őshonos kecskebúzafaj Magyarország területén. Természetes elterjedése Kelet-Ázsiától Kis-Ázsián át, Közép-Európában és a Földközi-tenger környékén található. A Kárpát-medencében élőhelyei elsősorban az Alföld közepe táján húzódnak, de az Északi-középhegység és a Dunántúli-középhegység napsütötte déli lejtőin is előfordulnak. Az eredetileg sztyeppnövény ma főként gyomtársulásokban fordul elő. Élőhelyei általában utak szegélyén

Hengeres kecskebúza dús állománya a Vadgesztenye utca és a Kunhalom utca sarkon Újpesten (2014)

A hengeres kecskebúza virágzása májustól június közepéig tart

találhatók, de kedveli a száraz gyepket, a legelőket és szőlőket is. Helyenként a búzatablákat szegélyező mezsgyékben kisebb-nagyobb állományokat alkot. A hengeres kecskebúza hazai természetes élőhelyeiről számos publikáció jelent meg. Európa nyugati részén és Észak-Amerikában behurcolt (adventív) fajként van jelen.

A hengeres kecskebúzát elsőként Winterl Jakab osztrák származású botanikus említi 1788-ban, *Aegilops nova* néven. Rendszerint a hengeres kecskebúza a pázsitfűfélék (Poaceae) családjának *Aegilops* nemzetségébe tartozó vad faj. Kimutatták, hogy a hengeres kecskebúza D genomja (örökítő anyaga) a kenyérbúza D genomjával azonos. Degen Árpád, neves magyar botanikus a múlt század elején, 1917-ben, Szentendre közelében kenyérbúza és hengeres kecskebúza spontán kereszteződéséből származó hibridet talált, amelyet *Aegilops (Triticum) sancti-andreae* hybr. nov. néven írt le.

A hengeres kecskebúza egyéves növény. Szára vékony, felálló (10-50 cm), de elfekvő

Hengeres kecskebúza kalászkák az újpesti lelőhelyről (2014)

és térdesen megtört is lehet. Leveli hosszúságak és a szélein finoman szőrözöttek. A levéllemez alapján világosabb színű nyúlványok találhatók. Virágzása májustól június közepéig tart. A kifejlett hengeres kalász 4–12 kalászkából áll, amelyek éréskor vörösesbarna vagy szalmasárga színűek. A legfelső kalászká villásan ágazó szálkában végződik. A kalászkák éréskor könnyen letörnek és szétszóródnak. A kalászkákban szorosan a toklászkba zárt egy vagy két hosszúságú szemtermés fejlődik.

A kecskebúza génforrások felhasználása a búzanemesítésben az elmúlt évtizedekben jelentősen megnövekedett. A kecskebúzafajok génállományában sikerült olyan géneket azonosítani, melyek mesterséges keresztezés útján átvihetők a kenyérbúzába. A keresztezéssel a kedvezőtlen környezeti tényezőkkel (pl. szárazság, sótűrés stb.) szembeni ellenálló képességet lehet kialakítani. A kenyérbúza sótűrő képességének javítása terén a hengeres kecskebúzával végzett keresztezések biztató eredményekhez vezettek.

A gombafertőzések (búzaköüszög, vörös levélrozsa, szárrozsa, szeptóriás levélfoltosság, fuzáriózis, lisztharmat) ellen határos védekezési lehetőség a kecskebúza fajokban feltárt, ellenálló képességgel rendelkező úgynevezett rezisztenciagének beépítése a búzafajtákba. Újabb kutatások során a hengeres kecskebúzánál hópenész rezisztenciát és fagyűrő képességet mutattak ki. A kenyérbúza károsítói közül a legismertebb a már a 19. század óta ismert hesszeni gubacsszúnyog. Az 1950-es években a kártevő inváziója Budapest környékén 20-30%-os sarjpusztulást eredményezett. E kártevővel szemben – több más kecskebúzafaj mellett – a hengeres kecskebúzában is kimutatták az ellenálló képességet.

A hengeres kecskebúza jelenleg nem tartozik a védett növények közé, de az úgynevezett Magyar Vörös Lista és a Nemzetközi Természetvédelmi Unió (IUCN) közel veszélyeztetett (near threatened) kategóriába sorolja. Ennek tudatában célszerű lenne az élőhely megjelölésével felhívni a figyelmet a populáció védelmére. Mindezen tények ismeretében lényeges, hogy több figyelmet szenteljünk a közvetlen környezetünkben előforduló vad növényzetre. □

HIRMANN LÁSZLÓ

Waldstein Erzsébet

Újpest alapítójának, Károlyi István grófnak édesanyja egy magánlevelében így adott hírt elsőszülött fia világra jöveteléről. „Már hála legyen az Istennek, egy erős és friss kis magyar Istvánom van. Már sokszor akartam az úrnak szép leveleire felelni, de gyerekágy után sok kis betegségek nem engedték. A kis Istvánommal recommendálok magamat az úr barátságába és maradok igaz barátné Károlyi Erzsébet, született Waldstein.”

Rokonsága csehországi gyökerekkel rendelkezett. A család Wartenberg ágát csak 1606-ban honfiúsították. Waldstein Erzsébetnek öt testvére volt. Közülük Antónia húga Koháry Ferenc herceghez ment feleségül, Emánuel öccse pedig Sztáray Máriát vezetett oltárhoz. A család ezen ága ilyenformán elmagyarosodott.

Waldstein Erzsébet, Újpest alapítójának édesanyja

Erzsébet, aki 1769-ben született, a magyar arisztokrácia egyik legkiválóbb partijának ígérekző grófnak, Károlyi Józsefnek nyújtotta kezét, aki 1777 óta Békés megye főispáni címét viselte. Esküvőjükre néhány hónappal a francia forradalom kitörése előtt, 1789 februárjában kerül sor, Bécsben. A vőlegény mindössze egy évvel volt idősebb a húsz éves aránál.

Károlyi József két éven belül már Szatmár megye örökös főispánja volt. (Apja halálával üresedett meg a családi örökségnek is tekinthető főispáni szék). A nemzetségi birtokok magterületei egyébiránt a szatmári térségben feküdtek. Itt, Nagykárolyban rendezte be a gróf a családi rezidenciát, bár az ifjú pár sokat tartózkodott a császárvárosban is.

Házasságukból mintegy másfél évtized alatt hét gyermek született. Az elsőszülött Erzsébetet négy hónapos korában elvesztették, de Mária, Franciska és Jozefa húgái megérték a felnőttkort, és mindhárman magyar grófi családok fiaival kötöttek házasságot. A fiúk – az elsőszülött István, majd Lajos és György – idővel mindhárman a reformkori Magyarország gyarapodásán buzgólkodó honpolgárok lettek. Ebben minden bizonnyal szerepe volt édesanyjuk hazafias nevelésének is.

A gróf és felesége kényelmes otthont alakítottak ki maguknak. 41 szoba, billiárdterem, kápolna, emeletes konyha, 50 lovat befogadni képes istálló állt rendelkezésükre. Az épületet körülvevő barokk francia parkot a kor ízlésének megfelelő romantikus angolkertté alakították át. „A kertben olasz faültetvények és termények bőven fordulnak elő, valamint sokféle gyümölcsfa és mindenféle konyhakerti növény” – írta egy korabeli híradás.

Ebben a környezetben nőttek fel a gyermekek, de a család nem sokáig élvezhette az idilli állapotot. A családfő 1803 áprilisában, mindössze 35 esztendősen, elhunyt. Kastélyához közel, a Kaplony településen található sírboltban temették el.

Az özvegy Waldstein Erzsébet magára maradván sem hanyagolta el családjá és birtokai ügyeit. A következő évben már személyesen tárgyalta Nyíregyháza város követeivel, az ottani birtokainak eladásáról. A férjétől örökölt tótmegyeri (ma: Palárikovo, Szlovákia) birtokon takarékosági, korszerűsítési intézkedéseket fogantatott. Megszüntették az ottani kastély melletti lóteret, a kert előregedett tölgyeinek helyére gyümölcsfákat ültettek. Erzsébet grófnő a park kútjait kimélyítette, kertészlakot emeltetett. A lótenyésztő istállók egy részét marhatenyésztésre alkalmas létesítményekké alakította át. Elbontásra került a birtok rossz állapotban lévő színháza is. Köveit más épületek megerősítésénél használták fel, a színház berendezéseit, díszleteit és kosztümjeit a grófnő Pestre szállíttatta, ahol színházi eladásra kínálta. Teljesítette férje egyik utolsó kívánságát is: 1806-ban pesti ingatlannal gazdagította vagyonát. Az Üllői út elején, a formálódó Duna-parti városközpont közelében majorsági házat és hozzá tartozó nagy kertet vásárolt, hogy fiai számára a tanulmányok folytatásához szükséges megfelelő lakhatást biztosítsa. Elsőszülött fia, István ekkor már kilenc esztendő volt, és rövidesen pesti gimnáziumban tanult tovább.

A gyermekeknek azonban nevelőapára is szükségük volt. Ezért az özvegy 1807-ben feleségül ment Keglevich Ágostonhoz, aki ettől kezdve hivatalos gyámként is részt vett nevelésükben. A következő esztendőben már az ő oldalán vette meg a grófnő Csekonics József báró főtí uradalmát, amelyhez Újpest mai területe, a megyeri puszták is tartozott. Waldstein Erzsébet titkára levelében így indokolta a döntést: „gyermekei sok gondoskodással összekapcsolt szorgalmas nevelésük után az uralkodó királynak és a hazának hivataljaiba lépve, az ország közepén, a fővárosban kényszerítettek lakásukat venni, és így a közellévő jószágokra legnagyobb szükségük lézen, sőt különben is az anyavároshoz közel levő jószágoknak mindenkor legnagyobb becse és értéke volna”.

A grófnő alkotó kedvét jelzi, hogy az új birtok központját is azonnal átépítés alá fogta. Az öreg kastélyépületet kívülről felújíttatta, majd kápolnát emeltetett, ahol a váci püspökség engedélyét megszerezve naponta szentmi-

sét mutatott be udvari papja. (Waldstein Erzsébet hívő katolikus szemlélete egyébiránt testet öltött gyermekei buzgó vallásos nevelésében is).

A kastély környezetét is rendezette: az ott álló zsellérházakat lebontatta, lakóikat kártalanította. Hozzáfogott a park kialakításához, a területet vaskerítéssel vetette körül.

Újpest mai területén is végrehajtott kisebb beruházásokat. A káposztásmegyeri pusztán svájci típusú marhatartó telepet létesített, hozzáfogott a majorság kialakításához. Ugyanakkor a terület benépesítésén, település alapításán alighanem nem gondolkodott. Ez a feladat később elsőszülött fiára várt.

Waldstein Erzsébetnek azonban nem adatott hosszú élet. Régies írásmódjával és tömörségével is megdöbbentő az a levél, amelyet második férje írt Almássy Pál grófnak: „e folyó 1813dik Esztendei Boldog Asszony Hava 3dik napján délutáni 1 ½ órakor elfelejthetetlen Hitvesem született Gróf Wartembergi Waldstein Erzsébeth, Csillag keresztes, s Udvari Dáma, méhének terhes állapottyához rodhasztó tüdőgyulladás férkezvén, s az minden Orvosi Tudományokon és Orvosságokon erőt vevén, minekutánna a Keresztény Katholika Anyaszentegyháznak szokása szerint a Haldoklók szentségét ritka példájú buzgósággal felvette volna, élni megszűnt, és most engemet hat mostoha Gyermekeimmel ... együtt gyászos árvaságra hagyott.

Meg-hidegedett Tetemei Nemes Pest Vármegyében helyheztetett Főthi Sírboltozatba tsendessen fognak tétetni.”

A haláleset, amelyet tüdőgyulladás okozott, valóban megrázó lehetett, hiszen az akkor 43 éves grófnő éppen második férje gyermekét várta. Az özvegyé vált gróf leveléből kiviláglik, mennyire szerethette hitvesét, milyen felelősséget érzett mostoha gyermekei iránt.

Temetése révén Waldstein Erzsébet lett a főtí családi sírbolt első lakója. Árván maradt gyermekeiről Keglevich gróf nem sokáig gondoskodhatott, hiszen ugyan azon év novemberében maga is elhunyt.

Waldstein Erzsébet mint hazájáért felelős birtokos arisztokrata, mint e hazának felelős gyermekeket nevelő édesanya is megállta a helyét.

Kaplony Ybl Miklós által tervezett temploma, a Károlyiak egyik temetkezési helye

Kaplony, a Trianon előtti Magyarország alig kétezer fős, színmagyar települése ma a román határ túloldalán, Szatmár megyében található (Capleni). Nevét a Kaplony nemzetségről kapta, amelyik az Árpád korig vezetői vissza családfáját, amely nemzetségből a Károlyi grófi család is származik. A település lakosságának a közeli Ecsedi láp biztosított védelmet a tatár és a török dúlások idején. Legfőbb nevezetessége az a templom, amely évszázadokig a család temetkezési helye volt. Az öreg kriptát még Károlyi Sándor, a szatmári békét aláíró kuruc tábornok építtette, saját maga és utódai végső nyughelyéül (1740). Ferenc rendi szerzeteseket és sváb lakosságot hívott a kuruc háborúban elnéptelenedett faluba. 127 család érkezett ide Felsősvárországból, Baden-Württembergből, a Fekete Erdő és a Bodeni-tó vidékéről. Ez a népesség hamar elmagyarosodott. (Kaplony

község ma mintegy 3200 fős település. Lakossága kilencven százalékban magyar nyelvű.) 1834-ben földrengés pusztított a településen, amely a templomot is megrongálta. Ezt követően Károlyi György gróf felkérte Ybl Miklóst, a fivére, István gróf által támogatott építész, hogy tervezzen új templomot és átépíttessék a sírboltot a Nagykárolyi családi birtokközpont közelében lévő faluban. Ybl kéttornyú neoromán templomot vetett papírra, melyhez kereszt irányban kapcsolta a román stílusú kriptát a templom keleti oldalának földszintjén. Az építkezést ő maga irányította, az épületegyüttes felszentelésére 1848 nyarán került sor. A kaplonyi családi sírboltban ércokporsókban és kőfülkékben ma 36 családtag nyugszik. Az utolsó temetésre 1943-ban került itt sor. Waldstein Erzsébet emléke előtt is tiszteleghetünk itt. 1827-ben szívét első férje, Károlyi József gróf földi maradványai mellé helyezték a kaplonyi sírboltban. □

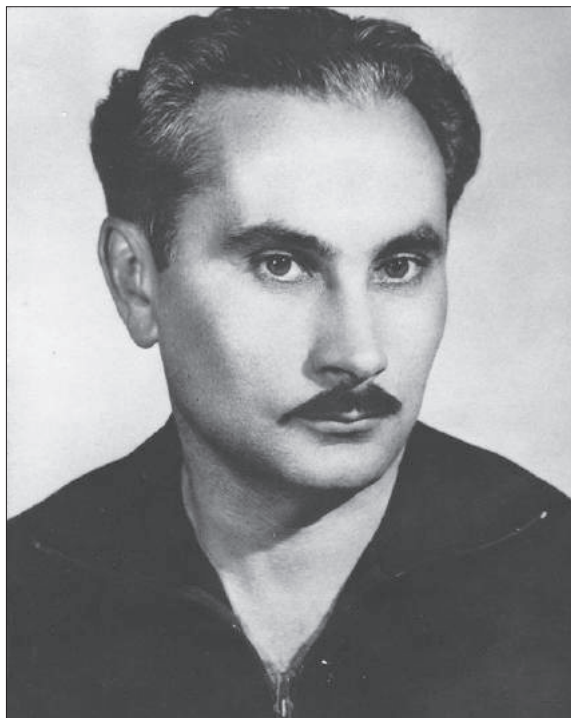
Aki a csillagokat is megcélozta Beszélgetés Sándor Zoltán 90 éves sportlövővel

Sándor Zoltán 1996-ig az MHSZ KLK, 1967 és 1975 között az Újpesti Dózsa sportlövője volt, majd edzőként tevékenykedett. Az édesapja lakatosként dolgozott, édesanyjuk otthon volt a négy gyermekkel. Zoltán Kerepesen született, 1926. március 28-án. A bátyja nemsokára 98 éves lesz, ő „csak” 90, de letagadhatna legálább tizenkettőt.

– A napi 2 × 45 fekvőtámaszban végzett karhajlítás és nyújtás még jól megy, bár – teszi hozzá – nem mindegyik szabályos.

– Kistarcsáról Vácra jártam a Gépipari Technikum nehéz-gépgyártó tagozatára – kezdi a beszélgetést. 1941-től voltam ipari tanuló, ekkor a Lehel téren, a Vadásztöltény

Sándor Zoltán válogatott sportlövő, az Újpesti Dózsa versenyzője

Csappantyú, Gyutacs és Fémárugyárban dolgoztam. 1942-ben Nagytéténybe jártam lövészetre. Nagyon messze volt, ezért elfogadtam a bentlakást. A kispuska-lőszergyártás lett a feladatomban. Belövőmesterként a gyártmányok gépi kipróbálását végeztem. Nagyon precíz munka volt. A gépekbe befogott csövet a cél közepére állították és próbálások alapján változtatták az irányzékot. A fegyver így alkalmassá vált a kézi célzásra. A háború közeledtével a rézhüvelyek helyett vashüvelyeket használtak a lőszerkészítésére, aminek a hatása sokkal rosszabb volt. Vasárnaponként 10-15 gyermek kapott 100-100 löszert és másnap beszámoltunk a célzásainkról. A gyárban egy darab „fekpad” volt, vagyis egy olyan célzó hely, amelyen fekvő helyzetben lehetett célozni és találni is. Sós mester felfigyelt rám. 50 méterre volt a tábla és ő mellé állt. Elképzelhető a félelmem, de a próba sikerült, sőt a lövések közben még állítottam is a puskán. Így kerültem a gyári csapatba. 1942-ben, 16 évesen...

1944-ben viszont el kellett szökni, így lettem kényszerből katona, ám szerencsére ott is műhelybe kerültem. És mégis hadifogoly lettem, mert 1945. április 5-én az első szovjet katona elkapott. Két hétig ment a vonatunk, kenyeret és vizet kaptunk. Három és fél hetet töltöttem a Volga-parton, majd 1945. május 17-től Donyecbe kerültem, a Szaratov-gyárba. Ekkor is a különleges szakmám volt a szerencsém. A munkámon kívül csak arra emlékszem, hogy az ételünk legtöbbször savanyú uborkaleves volt néhány szem kölessel.

1946. december 8-án érkeztem Debrecenbe, majd a Keleti pályaudvarra. 22 éves voltam. A régi, nagytétényi munkahelyemre kerültem vissza, amely akkoriban kispuskalőszert készített. Alapvetően megváltozott a helyzet. A lövészet csak később jöhetett szóba.

Egyelőre a Kistarcsa és Nagytétény csapatba kerültem. Az edzésekre át kellett járni Csepelre, ami messze volt. Ekkor áttettek a Vasöntöde és Gépgyárba, az Asztalos Sándor utcába, esztergályosnak. Szerettem a szakmám. A személyzeti vezető itt élmunkásnak jelölt. A lőtér mellett volt a műhely. Vaszi István és Simkulák István voltak a társaim, és egymástól lestük el a tudnivalókat. Aztán ismét Debrecenbe vezetett az utam, a Golyóscsapágy Gyárba.

Lehetőséget kaptam, hogy részt vegyek a szakoktatásban, ekkor kerültem Vácra, ahol normában kellett dolgozni. A Vasöntő és Gépgyár után a Munkaerő Tartalékok Hivatala lett a munkahelyem. Sokat olvastam petróleumlámpánál. A kedvenceim Gogol és Tolsztoj, valamint Hemingway voltak. Az egyéves bentlakásos iskola után Vácon magyar irodalmat és nyelvtant tanítottam az Öntőipari Szakiskolában. Tanítottam, miközben az esti tagozaton tanultam. Az agitáció tehát eredményes volt. Egyébként Büchler Róbert volt a tanárom, aki később a Testnevelési Főiskolán pszichológiát tanított és több szakkönyvet írt. Az irodalmat és a nyelvtant nagyon szerette és jó előadó is volt. Másfél évig tanítottam igen kis pénzért, de nem akartak elengedni, pedig a Ganz MÁVAG-ba hívtak, a Váci úti 1. sz. Iparitanuló Intézetbe.

Amikor a Széna térről a Nehézipari Minisztérium kirendeltsége vidékre költözött, akkor Debrecenben kaptunk lakást és ott a Gépipari technikumban töltöttem másfél évet. 1953-54-ben, egy héten 3 nap elméleti oktatást és 3 nap szakmai gyakorlatot vezettem. A debreceni Zalka Máté MHSZ-ben szereztem meg a II. osztályú minősítést a nyílt irányzékú kispuska szakágban. Akkor még a 30 lövést úgy kellett teljesíteni, hogy 10 álló, 10 térdelő, 10 fekvő testhelyzetben történt. 1954-ben az asztmám miatt orvosi javaslatra szanatóriumba kerültem.

1955-ben visszaköltöztünk Pestre, és a Marczibányi Lőtéren, a Központi Lövész Klub (KLK) versenyzőjeként szereztem meg az I. osztályú minősítést. Az első külföldi utamon, Kelet-Németországban a Harz-hegységben, még pisztollyal versenyeztem. Később már csak puskával. 1960-ban voltam először válogatott. A Népligetben, az Egyesült Tiszti

Iskola versenyzőjeként készültem, Faragó István volt a szövetségi kapitány. Akkoriban egy nagyon nagy élményt jelentő moszkvai úton vehettem részt. 1965 és 1970 között a válogatott keret tagja voltam.

Nagyöbű sportpuskával 1964-ben, Tokióban az olimpián egyéni összetettben 1106 körrel a 16. helyezett lettem. Kisöbű sportpuskával 1965-ben a bukaresti Eb 4. helyezettje voltam az angol rendszerű fekvő csapatban, egyéniben 31. helyezett lettem. Standard puskával 1965-ben a bukaresti Eb 5. helyezettje lettem az összetett csapattal, összetett egyéniben 33. helyezett voltam. 1966-ban nagyöbű sportpuskával 1966-ban a wiesbadeni VB összetett csapatában 5. helyezett voltam, egyéniben a 36. helyet szereztem meg. Az országos bajnokságokon, különböző versenyszámokban 5 egyéni és 24 csapatbajnoki címet szereztem.

1968-ban lettem az Újpesti Dózsa versenyzője. 1972-ben ugyanitt már másod-edzőként is dolgoztam, majd megszereztem az edzői oklevelet. Az Európa-bajnoki csapatban jó tagnak számítottam, mert egyéniben 8. helyezett voltam, majd egyéni 5. helyet szereztem a magyar bajnokságban. 1975-ben fejeztem be az aktív sportolást.

Saját nevelésű versenyzőkkel is dicsekedhetek. Spránitz Gábort kell kiemelnem, aki junior világbajnokságot nyert és Vári Zsoltot, aki 1992-ben Barcelonában az olimpián 8. helyezést ért el. Sok serdülő korú gyermeket neveltem a szakosztály számára. 1993-ig edzőként működtem.

Nem panaszkodom, de sportállást sohasem kaptam. Amikor versenyekre utaztunk, kikérőt küldtek a munkahelyemre. Kalóriapénzt is csak egyszer adtak, 300 forintot. Segítettek azonban, amikor vállalati, MHSZ és sporttámogatással megkaphattam a bátyám lakását, miután ő disszidált. 1951-ben nősültem, két fiam és egy lányom született, és most három fiú unoka és egy dédunoka szépíti a napjaimat.

Sándor Zoltán budai lakásának erkélyéről gyönyörű kilátás nyílik a városra. Szabadidejében saját készítésű távcsövén kémleli az eget. Nemcsak a csillagokba, hanem egy kicsit a jövőbe is lát. Az unokákat és a dédunokát tanítja a távoli célok elérésére. □

„...a mai ifjúság a turistáskodás révén edzeni fogja magát, munkabíróbb lesz, pótolni fogja a csatatéren pusztulókat...”

Cikkünk címe részlet az Újpesti Természetbarát Egyesület 100 évvel ezelőtti alakuló ülésén felvett jegyzőkönyvből. Az 1916 óta folyamatosan

működő szervezet történetéről, életéről a mai vezetőség néhány tagjával, Szabó Józseffel, dr. Tolnai Klárával, Skarka Józseffel beszélgettünk.

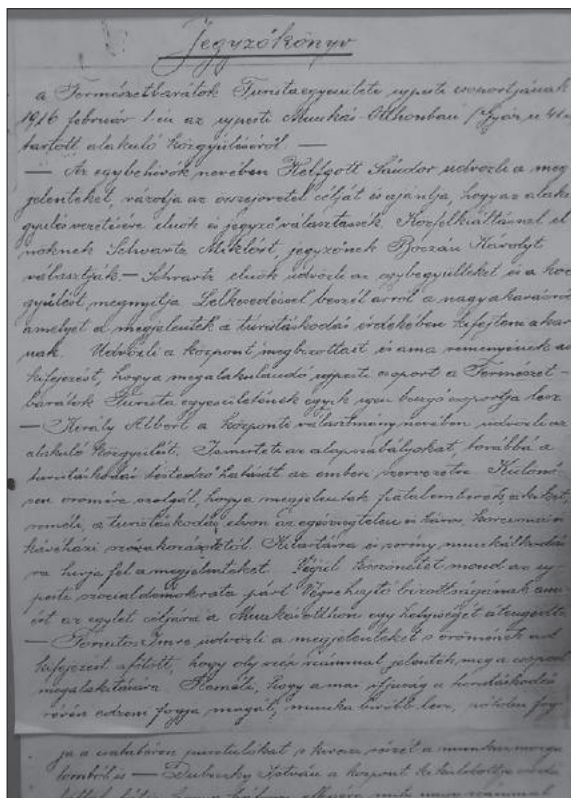
– Dr. Tolnai Klára a kezdetektől ismeri az egyesület történetét. Honnan ez a tudás?

Dr. T. K.: Édesapám, Tolnai József az 1920-as évektől tagja volt az egyesületnek. Szüleim is itt ismerkedtek meg, s házasodtak

össze 1927-ben. Apukám hosszú ideig elnöke is volt az egyesületnek, mi gyerekek, László öcsémmel, szinte belenőtünk a szervezetbe. A meglévő dokumentumok pedig igazán jó eszközök történetünk megismerésére.

– Mit tudunk az alakulásról, mi volt a kezdeményezés célja?

Dr. T.K.: 1916. február 1-jén az újpesti Munkásotthonban ifjúnunkások, közép- és főiskolás diákok szervezték meg a Természetbarátok Turista Egyesültének Újpesti Osztályát. Elnöknek Helfgott Sándort, alelnöknek, Schwartz Miklóst választották. Az ifjúnunkásokat Németh Ferenc, a diákokat Boczán Károly szervezte. Elfogadták a TTE alapszabályát, amely célul tűzte ki a természet szeretetének felébresztését, a természet megismertetését az ifjúsággal, a természettudományok terjesztését. Ennek érdekében túrákat, felolvasásokat, fotókiállításokat szerveztek, egységes jelöléssel látták el a turista útvonalakat, menedékházak, turista létesítmények építését kezdték meg. Megjegyzem, szinte változatlanul ezek az alapvető céljaink ma is. Jóformán hónapok alatt több mint százan csatlakoztak az újpesti osztályhoz. Természetesen a háború miatt sok nehézséggel küzdöttek, de fiatalok, lelkesek voltak. A bevonultak helyébe újabbak álltak. A háború befejeztével újjáéledt a természetbarát mozgalom is: 1919 végén közel 1000 tagja lett a TTE Újpesti Osztályának. Hamarosan megalakultak a szakosztályok: evezős, torna, ifjúsági és természetesen gyalogtúra, többek között Berda József költő részvételével. A közművelődési területen fotósok, zenekar, dalkar is működtek körükben. Megteremtették a későbbi könyvtár alapjait is. 1922-ben ifjúnunkás szakosztály alakult Csaplár József, Janda Vilmos, a Sajgál és a Janoczký testvérek, Kópányi Károly, Tóth Lajos, Fajszí Géza, Hajós

A „Természetbarátok Turistaegyesülete” újpesti csoportjának alakuló közgyűléséről készült jegyzőkönyv. Készült 1916. február 1-én

Ferenc, Hlatky János részvételével. Ekkortájt jött létre a sízó és a sziklamászó szakosztály is: Hevesi Károly, Brumiller József, a Latzkovics és a Szigeti fiúk és Jászberényi Ferenc, Tolnai József, Ványa Pál, Pollák Karcsi. Eszperantó szakosztályunk is volt. Ők nyelvtanulást is felvállaltak.

– *Sok konkrét program, eredmény bizonyítja a sikeres működést.*

Dr. T. K.: Az alapszabályban foglaltaknak megfelelően a túrázás mellett turistautakat jeleztek, forrásokat foglaltak, menedékházat építettek. Ezek közül néhány: 1918-ban a Rózsika-forrás Solymár közelében, 1921-ben a Pilisi kunyhó építése Pilis-tetőn, még ebben az évben az Eszperantó-forrás, valamint az ezüsthelyi Rheuma kunyhó is. Ezek azóta is kedvelt kirándulóhelyek. 1923-ban a TTE Tipográfia szakosztályával karöltve építettük meg a Kevélynyergő menedékházat, 1924-ben a Jószerencse-forrás és a Nánási-forrás foglalása történt.

– *Tudomásom szerint nemcsak a hegyeket keresi fel a csapat...*

Dr. T. K.: 1933-ban felvetődött a gondolat, jó lenne a Duna partján kialakítani egy olyan telepet, ahol a meleg nyári hétvégéken, víz mellett pihenhetnének a természetbarátok. Tervük 1934-ben kézzelfogható közelségbe került, de rengeteg pénz kellett hozzá. Az anyagi erőforrások előteremtésében is leleményesek voltak elődeink, zenekaruk, dalkaruk segítségével a Munkásotthonban különféle rendezvényeket szerveztek: tea- és fagyaltestélyek, előadói estek követték egymást, amelyeken olyan neves művészek vállaltak fellépést, mint Ascher Oszkár, Baló Elemér, Tordai Judit, Beregi Oszkár. Téglajegyek kibocsátásával a tagság és barátai körében, munkás tornaünnepeken való részvétellel, jó helyezésekért járó díjaik mind a közös kasszába kerültek a tervezett cél mielőbbi megvalósulása érdekében. 1934-ben vásárolták meg a Dunakeszihez tartozó partrészen azt a föld-

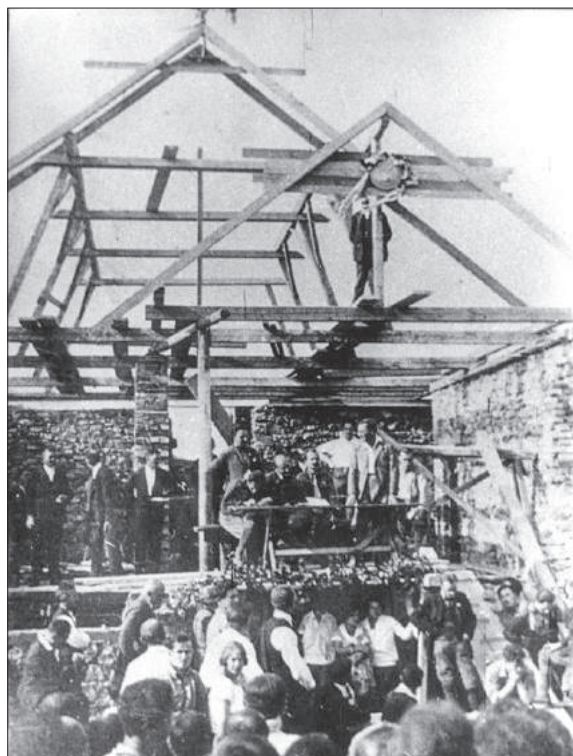

A pilis-tetői turistabázis építése 1920 körül

darabot, amely az újpesti természetbarátok kedvenc nyári táborhelye lett. Torna, úszás, evezés, kézilabda, „stukk-labda” játékok, amelyeket esténként egy-egy „kolkaja” (közös étkezés) követett, mind-mind kedves emlékei a még élő idősebb természetbarátoknak. A családok mindegyike igyekezett valamilyen szálláshelyet építeni, ahol hétvégén, szabadság alatt megaludhattak a telepen. Egyébként nagyon jól emlékszem rá, hogy 1944 nyarán, mi gyerekek családjainkkal voltunk kinn a telepen. Én voltam a legidősebb a 12 évemmel, vigyáznom kellett a kisebbekre, még pólyás is volt velünk. A felnőttek egy futóárkot ástak, amit befedtek. Amikor bombariadó volt, oda kellett beülnünk. Ősszel a front közeledtekor költöztünk csak be Újpestre. A következő hónapokban gyakorlatilag teljesen lepusztult a terület, a környéken lakók még a fákat is kivágták tüzelőnek. 1946-47-ben szinte a nulláról indult az újjáépítés.

– *A második világhétség után is folytatódott az élet.*

S. J.: A háború után nagyon aktívan indult újra a tevékenység. A tagság létszáma a 800 fő körül mozgott. Akkor kezdtük el építeni a nagyhideghegyi házat, mely egy félig kész

Kevélynyergyi bokrétaünnepség, 1927-ben

turistaház volt. Ezt az építést folytattuk. Először a földszintet hoztuk rendbe, majd az emelet következett. A második szinten kisebb szobákat alakítottunk ki. A turistaház mellett, Tolnai József kezdeményezésére az 1949–52 közötti években egyesületünk építtette meg az első sí lesiklópályát, a felvonóval együtt. Programjaink során szokássá vált, hogy évente rendszeresen felkerestünk egy-egy természeti szépségekben bővelkedő területet. Egyesületünk életében fontos esemény ma is a Börzsönybe vezető túra. Ez az úgynevezett Béke-túra 1914 szeptemberében szerveződött először. Ekkor tudták meg a résztvevők egy erdésztől, hogy kitört a háború. Talán tudván, de bizonyosan érezvén, hogy sokuknak ez lesz az utolsó közös kirándulásuk, elhatározták, hogy tízévente visszatérnek, emlékezve az eltelt időre, barátokra, üdvözölve az élőket. A Béke-túrák 50. évfordulóján 1964-ben, a Csóványos 938 méteres csúcsánál építettünk emlékművet. Tagjaink terveztek, kiviteleztek az egészet. A követ, cementet hátizsákban cipelték fel a kisvasúttól. Azóta az országos szervezet programjában is évente szerepel ez a program. 2014 szeptemberének első vasárnapján egy szép ünnepséggel emlékeztünk meg a Béke-túrák 100. évfordulójáról.

– *Egy centenáriumnak mindig alkalmat ad az értékelésre. Napjainkig aktív életet él a szervezet. Milyen programokat emelne ki szívesen?*

Sz. J.: Az egész egyesület működése a kezdetektől önkéntes munkára épült, nem volt semmiféle díjazása a vezetőségnek sem. Támogatást persze mindenki igyekezett szerezni. Legtöbbször ez nem anyagi segítséget jelentett, hanem eszközt – gyárból, szervezettől kölcsönként teherautót, saját szerszámot stb. Bár területi egyesületként semmiféle háttérintézményünk nincsen, a tagok természetszeretete, a természetbarát mozgalom iránti elkötelezettsége tart fenn bennünket. Az egyesület tagsága hosszú évekig 300 fő körül mozgott, a tagság egyharmada fiatal. Ma már szinte csak családi egyesületként működünk. Jelenlegi létszámunk 130 fő körül van évek óta. A régi tagjaink gyerekei, unokái nem maradnak el, általában felnőtt korukban is aktívan vesznek részt programjainkban. Újabb tagokat, akik azután tartósan velünk is maradnak, már nagyon nehezen tudunk beszerezni. Gyalogos,

sízó, evezős és kerékpáros túraszakosztályaink máig megvannak. Túravezetőink közül egy nemzetközi, három ezüstjelvényes gyalogos, egy ezüstjelvényes evezős, 12 bronzjelvényes. Ezenkívül jónéhány kiváló túravezetőnk van még. Rendszeresen szerveztünk ifjúsági, felnőtt és nyugdíjas túrákat a gyalogos, síző, evezős szakágakban. Síelni régebben főként a Tátrába jártunk. Részt vettünk az MTSZ által szervezett ausztriai, svájci sítúrákon is. Az MTSZ szervezésében 1993-ban, a Vogézek–Párizs–Mont Blanc hegységben 16 tagunk, 1994-ben a Skandináv országokban, a Nordkapp–Fjordok vidékén 15 sporttársunk túrázott, vezetőiket is az UTTE adta. Évente rendeztünk házi síversenyt is hazánk különböző tájain. Ez sajnos manapság a hó hiánya miatt nem megoldható. Régi szép idők...

A dunakeszi telepen több család épített a vezetőség hozzájárulásával egy kis faházat. Maximum 20 négyzetméter alapterületet kaptak e célra. A nyári hétvégeket rendszerint itt töltjük. Rendszeresen hívunk meg gyermekcsoportokat hétvégi szabadidős sportprogramokra. Ma már 32 ház áll a telepen. Ezek a korábbiaknál jóval kényelmesebb és szebb házak. Megépült még az ebédlő, a konyha, a raktár, négy vendégszoba, és a zuhanyzó is. Nyaranta sok család tölti itt a hétvégeket pihenéssel, sportolással. A telep folyamatos karbantartását is ők maguk végzik.

Sporttársaink kirándulásaik során 1960-ban a Kis-Csikóvár oldalában egy romos vadászházat találtak. A ház teljesen használhatatlan volt, de szép környezetben és viszonylag könnyen megközelíthető helyen, a kijelölt turista utak közelében volt. Beszélgetéseik során felvetődött, jó lenne ezt a házat megszerezni és turistaházzá alakítani. Ügyes szervezőmunkával sikerült a Pilisi Erdőgazdaságtól bérbe venni. Ezután rengeteg munkával, az alapoktól kezdve újjáépítettük a házat. Raktárt és mellékhelyiséget emeltünk, központi fűtést alakítottunk ki. Mindent tagságunk kétkezi munkájával végeztünk. Az építéshez szükséges anyagokat is többnyire ők maguk, gyalogosan vitték fel a hegyoldalba. A munkálatokban tagságunk legaktívabbjai vettek részt. Lakhatóvá tétele óta saját tagságunkon kívül más, szervezett csoportok is bérbe vehetik. Már-tírhalált halt sporttársunk emlékére Janda

Vilmos Háznak neveztük el. Eleinte ügyeletet is biztosítottunk, ma már hosszú ideje kulcsos házként működik. Immár több mint fél évszázada működtetjük a túrázók kedvére, sajnos mára tagságunk energiája nem elegendő a további üzemeltetéshez, de valamilyen formában szeretnénk megőrizni a turisták számára.

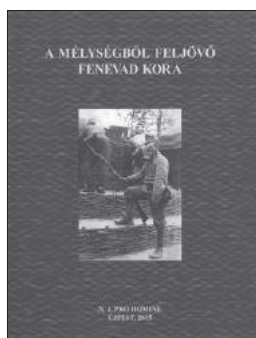
– *Melyek a legközelebbi időszak tervei?*

Sz. J.: Az utóbbi évtizedekben alaposan megváltozott körülöttünk a világ, változtak a lehetőségek, az igények. Az UTTE jövője érdekében feltétlenül meg kell találni a módját annak, hogy a fiatalabb korosztályok visszatérjenek köreinkbe. Az egyesületünk életét és tevékenységét bemutatva reméljük, hogy találunk olyan érdeklődőket, akik szívesen bekapcsolódnának munkánkba, kis közösségünk soraiba. Nagy szeretettel várjuk Újpestről és máshonnan, bármely korosztályból egyéni jelentkezők, vagy csoportok csatlakozását. Székházunk 1980 óta a Lázár Vilmos utcában van. Helyiségünket nagyon nehezen, önkormányzati segítséggel tudjuk fenntartani. A falakon tablók mutatják be a múltunkat, melyeket felújítva, kiegészítve tárunk a látogatók elé centenáriumi ünnepségünkön, melyet őszre tervezünk. □

A Csóványos csúcsán álló emlékmű

Könyvek Újpestről

A kötet címe a Jelenések könyvét idézi, az alcím pedig így hangzik: az I. világháború a „Könyves” értesítők tükrében. E háborúban az Újpesti Állami Főgimnázium (1922-től Könyves Kálmán Gimnázium) egykori tanulói közül heten

veszítették életüket. Az iskolában 1920-ban állított emléktáblájuk 1963-ban eltűnt. Az N. J. Pro Homine öregdiák alapítvány 2015-ben pótolta az elveszett táblát és arról is döntött, hogy könyv formájában is emléket állít a hősöknek. A Vizváry Vilmos által szerkesztett kötet bevezetője a háború rövid áttekintését adja, majd az iskola 1914. és 1923. között megjelent értesítőinek azon másolatait közli, amelyeken valamilyen hír található a világháborúval kapcsolatban. A mellékletek a háború, a békediktátum, a román megszállás részleteit és a többi újpesti hős emlékműveit mutatják be.

A Káposztásmegyeren élő prof. dr. Sallai János r. ezredes, tanszékvezető egyetemi tanár (az Újpesti Helytörténeti Alapítvány korábbi elnöke), szerzőtársával, Ritecz György phd. ny. r. ezredessel Európa egyik legégetőbb kérdé-

séről írt szakmai kötetet. „...fontosnak tartottuk, hogy a globális világban, az EU-ban és hazánkban egyaránt kiemelkedő problémát a jelenlegi állapotában mutassuk be, melyhez a fogalmak és a társadalmi környezet pontos ábrázolása is hozzátartozik. Fő célként a jelenleg kialakult migrációs trendeket, a migráció térképét terveztük megrajzolni, a befolyásoló tényezőket feltárni, melyek mind az oktatásban, mind a politikai döntéshozók számára hasznosak és felhasználhatók lehetnek” – írják előszavukban a szerzők. A kötet a Hanns Siedel Alapítvány gondozásában jelent meg.

A könyvek elérhetők a Neográdi László Helytörténeti Gyűjteményben (Berda József u. 48.)

Mesélt az Alapítólevél

Az Újpesti Kulturális Központ és a Neográdi László Helytörténeti Gyűjtemény által meghirdetett, Amiről az Alapítólevél mesél című vetélkedő döntőjét február 23-án tartották az Ady Endre Művelődési Házban. A győzelmet a Német Nyelvet Emelt Szinten Oktató Általános Iskola „Hamis hatos” nevű csapata (Antal Kincső, Kovács Dorina, Sarkadi Kitti, Szigeti Zsófi, Benkovits Szonja) szerezte meg, felkészítő tanáruk Opauszki Viktória volt.

Helytörténeti vetélkedő

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány a 2015-2016-os tanévben is meghirdette a helytörténeti vetélkedőt. Az április 8-án sorra kerülő versenyt az általános iskolák számára szervezi a legutóbb győztes Újpesti Károlyi István Általános Iskola és Gimnázium. A felhívás Kálóné Romhányi Ildikó Emlékverseny címmel jelent meg, kegyelettel emlékeztetve a közelmúltban elhunyt kiváló szaktanár honismereti pedagógiai tevékenységére.

Helyi védelem alatt álló épületek

Újpest Önkormányzatának képviselő-testülete keretet biztosított az újpesti Főépítészeti Irodának a védettséget jelző táblák elkészíttetésére. A helyi védettségű épületek listája megtekinthető a www.ujpest.hu/rendletek oldalon a (25/2010.IX.16.) dokumentumban. A táblák elhelyezésére várhatóan ez év második negyedévében kerül sor. Az újpesti védett épületek listája félszáz objektumot: iskolákat, templomokat, iroda- és lakóépületeket tartalmaz.

Gyász hír

A 94 éves korában, január 5-én elhunyt Vándor Kálmán sportújságíró, dalszövegíró, aki az 1990-es évek második felében, közel egy évtizedig Újpesten lakott. Az Újpest újság külső munkatársaként önálló sorozatában mutatta be az egykori Újpesti Dózsa, az UFC és az UTE sikeres sportolói. Vándor Kálmánt február 5-én, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Márciusi számunkban az 1., 28., 29. és a 30. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.